

VILNIAUS AUKŠTUTINĖS PILIES PRIEŽIŪRA IR KONSERVAVIMAS XIX AMŽIAUS PABAIGOS – XX AMŽIAUS PRADŽIOS PERIODIKOS DUOMENIMIS

BIRUTĖ RŪTA VITKAUSKIENĖ

Vilniaus dailės akademija

Birutė Rūta Vitkauskienė – humanitarinių mokslių daktarė, dailės istorikė, Vilniaus dailės akademijos dėstytoja, docentė. 2007–2010 m. ėjo Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos Mokslinių tyrimų skyriaus vedėjos pareigas. Mokslinių interesų kryptis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūra ir dailė, Vilniaus architektūros paminklų tyrimų istorija. Autorė dirba Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos Tyrimų skyriuje.

Vilniaus Aukštinės pilies būklės, tyrimų, išsaugojimo ir restauravimo problema labai sena; tikriausiai ji atsirado vos pradėjus ant aukšto kalno statyti didesnius statinius.¹ Nestabili geologinė kalno sandara daug šimtmečių vertė ir šiandien tebeverčia žmones nuolat rūpintis kalnu ir statiniais ant jo.²

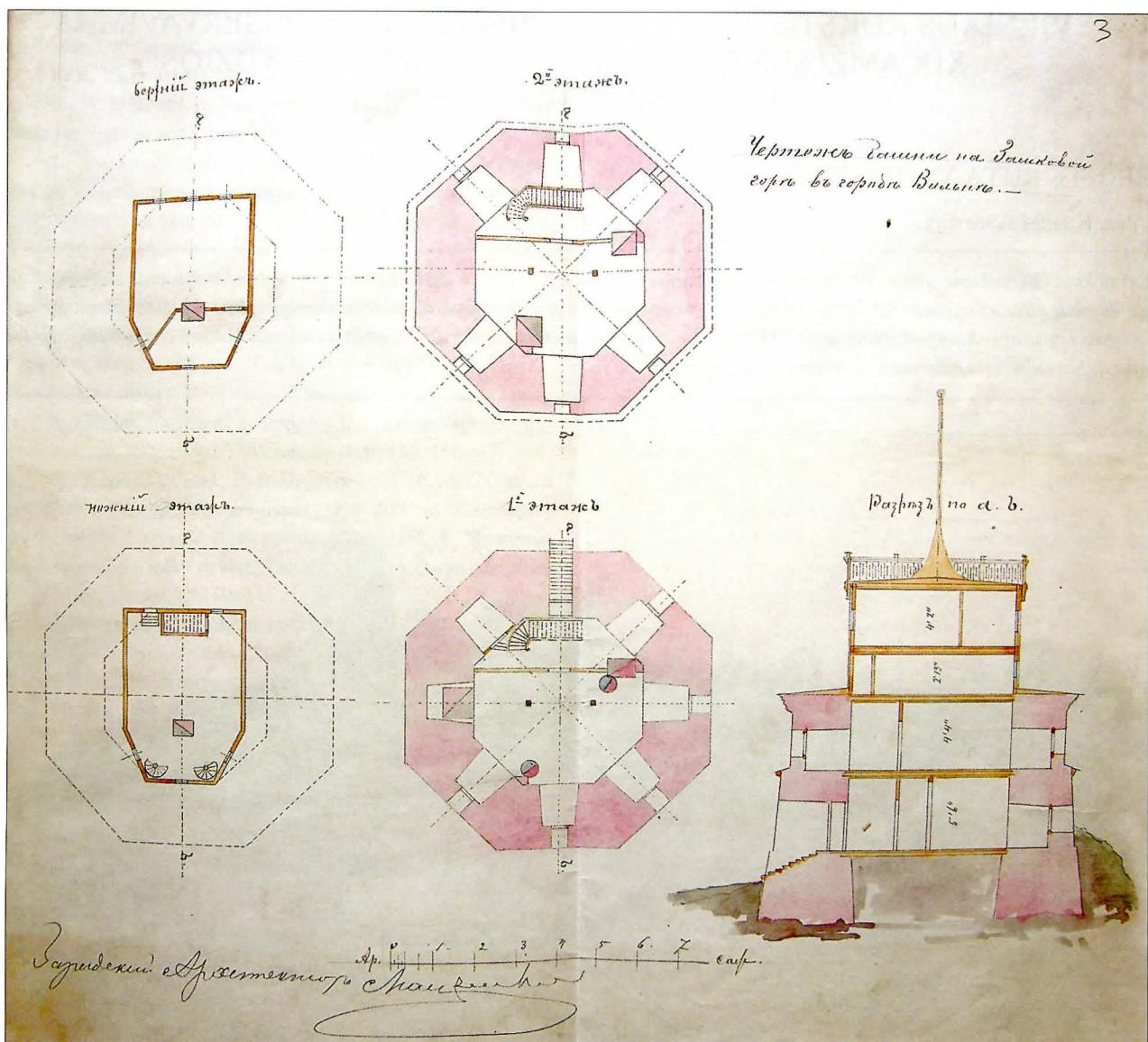
Vilniaus Aukštinę pilį galėtume laikyti vienu iš populiausių, seniausiai pradėtų tyrinėti ir restauruoti paminklų, ir šiandien ji turėtų būti tarp geriausiai ištirtų Lietuvos paveldo objektų (**1 pav.**). XX a. buvo paveldo objektų intensyvių mokslinių tyrimų amžius. Dabar gyvename XXI a., tad jeigu pirmuosius duomenis apie Aukštinės pilies senovinių pastatų tikslingą remontą, siekiant juos išsaugoti, turime iš 1816–1817 m., vadinsi, jau beveik du šimtai metų ši pilis tyrinėjama ir restauruojama. Tačiau atsiverskime XX a. antrojoje pusėje išleistus mokslinius Lietuvos senajai architektūrai skirtus darbus ir monografijas: juose iš vieno į kitą, pradedant išnašoje

1 pav. Vladislavo Zahorsko fotografija žurnalo Ziemia viršelyje (Varšuva, 1912 m., Nr. 17).

Fig. 1. On the cover of 'Ziemia', the photography journal of Władysław Zahorski (Warsaw, 1912, no. 17).

jau minėtu Eduardo Budreikos straipsniu, kartosis vis ta pati informacija apie Aukštinės pilies tyrimus.³ Šiandieninis pilies pastatų ir kalno vaizdas verčia atliki nedidelę retrospekciją, kuri galbūt parodys, kodėl teisėtai pačiu svarbiausiu vadinamas Lietuvos senosios architektūros paminklas yra apverktinos būklės.

Toliau publikuojamos ištraukos iš Vilniaus XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės laikraščių rodo, kad kalno ir pilies saugojimu buvo susirūpinta gana seniai, dar valdant carinei Rusijai. Imperatoriškoji archeologijos komisija atkreipė dėmesį į itin vertingus istorijos paminklus imperijos pakraščiuose.⁴ Carinėje Rusijoje buvo net pri-

2 pav. Aukštinės pilies bokštas. Architektas Kiprijonas Maciulevičius, 1887. LVIA, f. 938, ap. 4, b. 1317, l. 3.

Fig. 2. The Upper Castle's tower. Architect Kiprijonas Maciulevičius, 1887. LSHA, f. 938, ap. 4, b. 1317, l. 3.

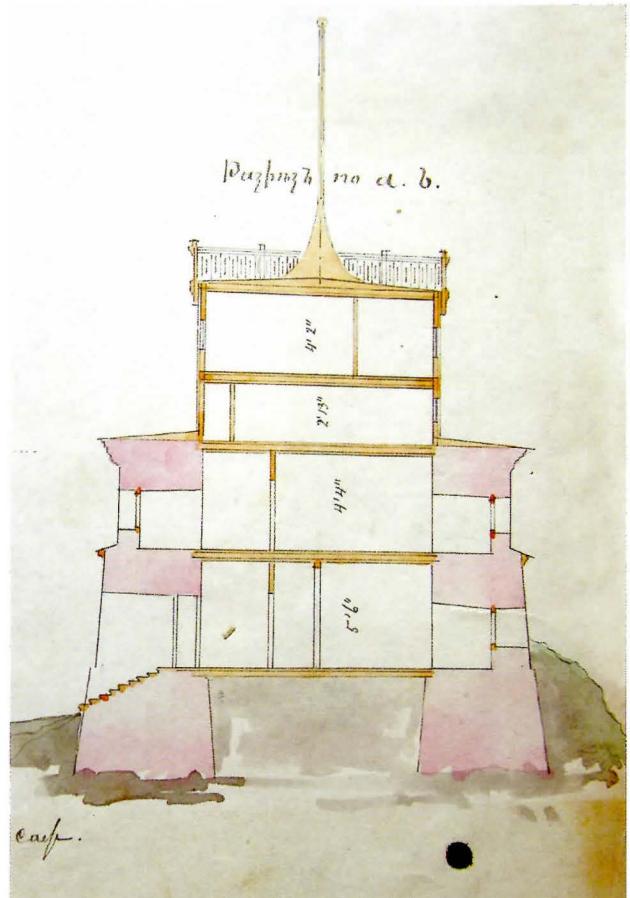
imtas įstatymas, kad valstybei nuosavybės teise priklaušančius arba ant valstybinės žemės esančius architektūros paminklus Archeologijos komisija gali tyrinėti ir teikti savo rekomendacijas, kaip juos reikėtų restauruoti. 1911 m. ši komisija jau siekė, kad jai būtų leista kištis ir į privačių paminklų, pavyzdžiui, dvarų, restauravimą. XX a. pradžioje buvo argumentuojama, kad plečiantis miestams reikia plačiau tyrinėti senovines teritorijas ir jų paminklus, o precedentas buvo Kijovo senųjų cerkvii atradimas ir Vladimiro Aukso vartų remontas.⁵ Pažymėtina, kad ypač vertinti senosios europinės architektūros pavyzdžiai – gotikos, renesanso ir baroko, net ir klasicizmo paminklai, išlikę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir kitų prie Rusijos imperijos prijungtų valstybių teritorijose. XIX a. paskutiniame ketvirturyje, vis labiau vakarietiškėjant ir modernėjant rusų savimonei, architektų, archeologų ir istorija besidominčių intelligentų dėmesį patraukė senovės reliktai Lietuvoje. Rusų mokslininkai suvokė, kokias nuostabias

vakarietiškos architektūros vertės galima eksponuoti imperijos pakraščių miestuose. Būtent Peterburge, o kiek vėliau ir Maskvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje prasidėjo moderniojo meno judėjimas. Suvokta, kad europietiška XVIII a. Peterburgo architektūra suteikė stiprų vakarietiškos modernios visuomenės užtaisą Rusijai ir yra nepaprastai vertinga. Peterburgas XIX a. pabaigoje inspiroavo Rusijos europeizaciją. Rusijos architektūroje, ypač Peterburgo mokykloje, vis labiau įsigalėjo retrospektyvinė klasikos kryptis, greta kurios amžių sandūroje atsirado modernas.⁶ Šios tendencijos atsiliepė ir XIX a. antrosios pusės Vilniaus architektūroje.

Šiame straipsnyje pateiksime naujos, iki šiol nežinomos medžiagos apie Vilniaus Aukštinės pilies būklę ir tyrimus XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje. Prie jau minėtų mokslių publikacijų (žr. 3 išnašą), iš kurių pagal pateikiamos informacijos svarbą reikėtų išskirti E. Budreikos ir Felikso Sliesoriūno publikacijas, reikia pridurti nepublikuotus istorikės Teresės Dambrauskaitės tyrimus, parengtus Paminklų restauravimo institute.⁷ Peržiūrėjus negausias XX a. antrosios pusės publikacijas matyti, kad kaip tik šių trijų autorių darbai tapo pagrindu visiems tolesniems apibendrinimams. Pažymėtina, kad Reginos

Virganavičiūtės sudarytoje Aukštutinės pilies bibliografijoje, skiltyje „Istoriniai tyrimai“, paminėti tik Paminklų restauravimo instituto archyve buvę darbai – minėtas T. Dambrauskaitės darbas ir architekto R. Bitovto magistro diplominis darbas, 1998 m. apgintas Vilniaus dailės akademijoje.⁸

XIX a. antrojoje pusėje Vilniuje po truputį susiformavo naujas prašmatnus miesto centras – Šv. Jurgio prospektas (dabar – Gedimino). Šiame rajone kūrėsi turtingiausia žmonės, buvo statomi gražūs pastatai. 1878–1884 m. panaikinus citadelę, Vilniaus pilių teritorija perėjo miesto žinion. Už Katedros žvelgiant iš Šv. Jurgio prospektu vėrėsi vaizdas su apliesta pilies griuvėsiais ir netvarkingai apaugusiais kalno šlaitais. Gyventojai galėjo laipioti ant kalno, pažinti 50 metų karinėje teritorijoje buvusius paminklus. Išliko 1887 m. miesto dūmos posėdžių protokolai, kuriuose pakartota, kad jau 1879 ir 1881 m. buvo nutarta pritaikyti Pilies kalną visuomeniniam parkui.⁹ Miesto architektas K. Maciulevičius padarė inventoriacinius Pilies bokšto brėžinius, kurie užfiksavo tuometinę statinio būklę ir interjerus (**2 ir 3 pav.**). Apie 1890 m. Vilniaus miesto valdžia pajuto, kad miesto sutvarkymas labai atsilieka nuo europinio standarto. Tačiau į valdininkų koridorius naujos idėjos skverbési labai létai, juolab kad bet kokios iniciatyvos turėjo būti derinamos su centrinėmis institucijomis Rusijoje. Atkreipti dėmesį į Gedimino pilies būklę padėjo Lietuvos istorikų straipsniai spaudoje. XIX a. paskutiniam ketvirturyje galima nesunkiai atskirti du požiūrius: vieną – prolenkiškajį ir kitą – prorusiškajį. Negalima neigti, kad abiem atvejais justi atsidavimas savam kraštui ir meilėjo istorijai. Pirmasis požiūris buvo reiškiamas lenkiškoje spaudoje, čia raše istorikai ir istorijos mėgėjai, kurie tėsė Mykolo Balinsko, Juzefo Kraševskio, Mykolo Hololickio tradicijas. Pavyzdžiu, 1882 m. pasirodė plačiai Vilniaus miesto istoriją nušviečiantis straipsnis „Iškyla į Pilies kalną“.¹⁰ Straipsnio autorius nenurodytas, tačiau galima spėti, kad tai buvo Adomas Honoris Kirkoras, tuo metu jau gyvenęs Krokuvoje. Gaila, bet kaip tuomet atrodė Pilies kalnas, autorius neaprašė. Užtat pažymėjo, kad ant Trijų Kryžių kalno auga trys berželiai (trijų kryžių jau seniai nebebuvo), o Bekešo kalnas labai dažnai slenkia. Antrajį, arba oficialųjį, požiūrį išreiškė 1893 m. Vilniuje įvykęs IX Rusijos archeologų suvažiavimas, kurio metu buvo išleistas solidus mokslišių darbų dvitomis.¹¹ Suvažiavimo rengėjai ir dalyviai, tarp kurių buvo mokslininkų iš Lietuvos, pvz., Julianas Kračkovskis, Ivanas Sprogis, Vasilijus Vasilevskis¹², daugiausia svarstė buvusios LDK archyvų išsaugojimo ir tyrinėjimo klausimus, istorinės savimonės, lingvistikos problemas. Istorikai suvokė, kad istorinius reliktus nori nenori tenka susieti su mažosiomis tautomis, net ir nykstančiomis ar išnykusiomis. 1890 m. Vilniaus žandarmerijos valdybos viršininkas generalleitenantas Vasilijus Aleksejevičius fon Rotkirchas išleido knygelę, kurioje pabandė tyrinėti lietuvių mitologiją ir istorines Vilniaus vietas – pagoniškojo kulto vietas, Gedimino Kapo kalną ir Kreivojo miesto pavadinimo etimologiją.¹³ Pats autorius atskirų savo darbo skyrių kopijas pasiuntė kartu su laišku J. Kračkovskiui, prašydamas padalyti būsimo suvažiavimo dalyviams. J. Kračkovskis steigiamame suvažiavimo susirkime pranešė, kad V. Rotkirchas

3 pav. Aukštutinės pilies bokšto brėžinys. Architektas Kiprijonas Maciulevičius, 1887. LVIA, f. 938, ap. 4, b. 1317, l. 3 (fragmentas). Fig. 3. A drawing of the Upper Castle's tower. Architect Kiprijonas Maciulevičius, 1887. LSHA, f. 938, ap. 4, b. 1317, l. 3 (fragment).

1892 m. lapkričio 10 d. mirė.¹⁴ Kultūrinis ir nacionalinis daugiasluoksnis, būdingas LDK, jau buvo suprantamas kaip istorinė duotybė, ir su juo skaitytasi.¹⁵ Posėdyje, kuris vyko rugpjūčio 14 d. pirmininkaujant grafienei Praskovjai Sergejevnai Uvarovai, istorikas Vasilijus Vasilevskis perskaitė pranešimą „Kur buvo Vilniaus Kreivoji pilis?“, kuriuo dar kartą suaktualino Vilniaus senųjų pilių istorinių rašytinių šaltinių tyrinėjimo, pavadinimų etimologijos ir lokalizacijos klausimus.¹⁶

Tarp šių dviejų požiūrių į LDK istoriją ir jos paminklus nuolat plieskési konfliktai. Ir vieni, ir kiti laikė save tikrasis didingos istorijos paveldėtojais ir puoselėtojais. Priepręs tarp abiejų pozicijų atspindi J. Sprogio straipsnis, kuriame bandoma įrodyti, kas buvo tikrieji LDK gyventojai.¹⁷

Dar gerokai prieš šį svarbų forumą latvių kilmės archyvaras ir istorikas, daugiau kaip 50 metų tvarkęs Vilniaus senųjų aktų archyvo dokumentus, vienas didžiausių to meto senųjų istorinių tekstu žinovų, tačiau labai pataikavęs rusų valdžiai Janas (Ivanas Jakovlevičius) Sprogis (1837–1918) išspausdino vertingą straipsnį apie Gedimino pilį.¹⁸ Peržiūrėjus vėlesnes publikacijas matyti, kad šio straipsnio niekas neanalizavo. O jis iš tiesų vertas dėmesio. Dėl didelės straipsnio apimties negalime jo viso paskelbti. J. Sprogis buvo tarp pirmųjų tyrinėtojų, užlipusių ant kal-

4 pav. Langas, skirtas gynybai Lietuvos Kameneco bokšte. Tomo Pyliponio nuotr. 2010.

Fig. 4. A firing slit in the Lithuania's Kamenec tower. Photo by Tomas Pylyponis. 2010.

no. Savomis, kaip pats rašo, nespecialisto priemonėmis, pasiėmės tik virvę ir aršiną, jis atliko pilies pastatų matavimus. Savo matavimų rezultatus jis pateikė senoviniais rusiškais matais – verškais, aršinais ir sieksniais.¹⁹ Jo nuomone, kalno viršūnė buvo nukasta ir pritaikyta piliai statyti, ir tai padarė kunigaikštis Gediminas. J. Sprogis taip pat pateikė argumentų, kad Vilnios vaga tarp Gedimino ir Trijų Kryžių kalnų buvo dirbtinai iškasta taip pat Gedimino laikais. Apžūrinėdamas kunigaikščių rūmų griuvėsius, jis nustatė, kad rytinės sienos pamatai įleisti į dviejų aršinų gylio ir dviejų sieksnių pločio griovį. Šis griovys buvo užpildytas vidutinio dydžio rieduliais, o tarpai tarp jų – smulkiais akmenimis, paimtais, jo nuomone, iš čia pat ant kalno esančios žemės. Nenaudotas joks skiedinys. Virš šio fundamento pradėta mūryti pati siena, kurios apačia siekia du sieksnius. Čia taip pat panaudoti akmenys, bet jau plonkesni, iki pusės aršino skersmens, ir labai gerai išdegintos plytos, kurių storis yra tarp 1,5 ir 2 verškų, o ilgis – tarp 6,5 ir 6,75 verško. Taip pat mūre matyti nedaug smulkinių akmenų bei nuolaužų ir labai stiprus skiedinys. Visos šios medžiagos surištos į vieną visumą nepaprastai meistriškai, sienos vidinė tuštuma užpildyta beveik vien tik sudaužytomis plytomis, o sveikos plytos dėtos kampuose, langų ir šaunamųjų angų apdailai. Kildama aukštyn sieną plonėjo,

joje atsirado įlinkis, kuris buvo daug didesnis į vidinę pusę negu į išorinę. Taip svorio centras pamažu buvo perkeltas į pastato vakarinę pusę, o ne į rytinę. Kokio aukščio buvo ši siena – sunku pasakyti, bet galima spėti, kad ji buvo apie 6 sieksnių aukščio. J. Sprogis manė, kad jos viršus turėjo būti dantytas. Iš išorės sieną buvo labai dailiai išlyginta, smulkiu plytų laužu užtaisyotos visos jidubos ir užpildytos skiediniu. Tačiau ši rytinė rūmų sieną nebuvo absolūciai rūsti. Jos šiaurytinėje dalyje galima pamatyti į vieno aršino aukštį iškilusį skliautą, kurio plotis yra apie 3 aršinus ir 13 verškų. Šis smailiaarkis skliautas sumūrytas iš nepaprastai didelių plytų (2 verškai storio ir 6–7 verškai ilgio). Didžiulis sienos svoris pakenkė šiam skliautui, jis yra paremtas kapitaline trijų ketvirčių aršino storio atrama. Per patį šios sienos vidurį dviejų sieksnių nuo pamato aukštyje padaryti du paraleliniai skliautuoti langai. Juos išmatavės ir apraše, J. Sprogis teigė, kad šie langai buvo skirti gynybai, stebėti aplinką į rytus nuo Pilies kalno, nes kariai juose galėjo visiškai pasislėpti nuo priešo strėlių ar kulkų (**4 pav.**).²⁰ Toliau autorius daro prielaidą, kad ir kitos rūmų sienos, kurios neišliko (XIX a. antrojoje pusėje pardarytose fotografijose jų nematyti), buvo pastatytos tokiu pačiu principu. Iškėlęs klausimą, ar galėjo šis pastatas būti rūmai, jis pateikia labai vertingų pastabų dėl vakarinės, arba vidinės, prieš tai aprašytos rūmų sienos pusės: „[...] šiuo metu vidinėje aprašytos sienos pusėje išlikusios į pus-kolones panašios prie šios sienos prišlietos liekanos, besiskičiančios skliautų linijos ir kiti elementai, išlikusi šioje vietoje šiaurinės sienos dalis ir pagaliau vidury aikštėlės, kampe, tarp rytinės ir pietinės sienų, išlikę vienas stulpas (piliorius) su aiškiais į jį besiremiančių skliautų pėdsakais teikia mums pagrindą į šį klausimą atsakyti teigiamai“.²¹ J. Sprogis pabandė pateikti menamą senųjų mūrinų kungi-gaikščių rūmų vaizdą: išilgai rytinės sienos buvo penkios patalpos; pirmosios plotis, pradedant šiaurės rytiniu kampu, buvo 2 sieksniai ir 2 su trim ketvirčiais aršino; antrosios – 2 sieksniai ir 1 su vienu ketvirčiu aršino; trečiosios – 2 sieksniai ir 1 su vienu ketvirčiu aršino; ketvirtosios – 1 sieksnis ir 2 aršinai; penktosios – taip pat apie 2 sieksnius. Visų patalpų ilgis buvo vienodas – 4 sieksniai ir 2 aršinai. Visų patalpų skliautai buvo vienodi ir gana aukšti (apie 3 sieksnių aukščio). Jie buvo labai tvirti, nes išmūryti trijų plytų storio, ir turėjo siekti tokį sienos aukštį, nuo kurio prasidėjo gynybinė linija. Skliautai turėjo būti tvirti todėl, kad virš jų buvo gynybinė aikštėlė, kurioje buvo saugomi to meto įrenginiai. Šios penkios patalpos galėjo būti skirtos paties didžiojo kunigaikščio (J. Sprogis rašo, kad Gedimino) ir jo dvaro reikmėms. Tai įrodo puikios mūro detalių, kurios matyti vidinėje sienos pusėje, gražūs šiaurinėje pusėje išlikusio lango profiliai ir ypač stulpo nerviūrų liekanos. J. Sprogis manė, kad po šiomis patalpomis buvo dar vienas, rūsio aukštetas, skirtas tarnyboms, tačiau jis buvo užpiltas žemėmis. Autorius apraše pilies įvažiavimo vartus ir kitų statinių liekanas, išanalizavo Vilniaus viešojoje bibliotekoje išlikusio 1779 m. piešinio vaizdą ir P. Batiuškovo 1874 m. knygoje išspausdintą graviūrą. Svarbu, kad J. Sprogis laikais išlikusių autentiškų sienų aukštis buvo didesnis, o dėl įgriuvų jis galėjo matyti apnuogintus pastatų pamatus. Autorius nurodė nedidelio remonto žymes rytinėje sienoje, jo nuomone, atsiradusias 1863 m. Straipsnio pabaigoje

J. Sprogis kreipėsi į miesto valdžią su prašymu kuo greičiau gelbėti Gedimino pilies liekanas.

Vilniaus miesto centru su Katedra, Aukštutine pilimi ir visa senosios piliavietės aplinka itin stigo Vakarų Europos sostinėms būdingo sutvarkymo ir pritaikymo miestiečių rekreacijai. Iki 1884 m. tam trukdė 1831 m. Vilniaus pilį teritorijoje įrengta citadelė, kurios svarbiausioji dalis buvo ant Pilies kalno.²² Sukilimo bangai nusiritus per Lietuvos gubernijas, caras Nikolajus I ir jo administracija pradėjo intensyvesnę miestų centrų urbanistinio transformavimo politiką. Reikia pasakyti, kad nors citadelė buvo įrengta pačiame miesto centre (o tokios pat tvirtovės įrengtos ir kituose imperijos pakraščiuose, pvz., Brastoje, ir net Varšuvoje), Vilniaus centro neiššoko Vitebsko, Oršos, Mstislavlio likimas – šių miestų centras buvo suprantamas kaip placdarmas stačiatikybės demonstravimui.²³ Vilniaus centre neatsirado naujos stačiatikių cerkvės, nebuvo pastatytas stambus administracinis kompleksas (kaip, pavyzdžiu, Minske). Ilgus dešimtmečius netvarkyta, nelankoma, urbanistiškai neplėtota buvusių senųjų Vilniaus pilį teritorija puikiai išliko, neatsirado naujo užstatymo, buvo išsaugota visa archeologija. Rusijos imperijos okupacija Vilniaus centru išejo į gera – jis taip ir neigavo dideliems Vakarų Europos miestams būdingų bruožų, čia neįvyko XIX–XX a. urbanistinis šuolis, visiškai pakeitęs kitų sostinių senamiesčius.

Kita vertus, miesto valdžia vis dėlto reagavo į šį atsikimą. Reikėjo tvarkyti miesto infrastruktūrą, jau atsirado geležinkeliai, kilo pramonė, reikėjo modernizuoti kanali-

5 pav. Aukštutinės pilies rūmų griuvėsiai, sutvirtinti cementu. Po 1895 m. Fotografija. Kultūros paveldo centro archyvas, f. 3, ap. 1, b. 355.

Fig. 5. The ruins, reinforced with cement, of the Upper Castle's palace. After 1895. Photo from Archive of the Centre for the Lithuanian Cultural Heritage, f. 3, ap. 1, b. 355.

zacijos sistemas, sutvarkyti susisiekimo linijas, upių krantines, tiltus, įrengti apšvietimą, pagaliau pasirūpinti želdynais. Palikti be priežiūros Vilniaus pilį teritoriją miesto centre nebebuvo kaip. To laikotarpio aktualijos atsispindi spaudoje. Antai 1914 m. pagrindiniame Vilniaus laikraštyje buvo išspaustintas straipsnis „Miestai-sodai“, kuriamate atkreiptas dėmesys į naujausią anglų projektuotojo Ebenero Howardo knygą *Garden Cities of Tomorrow* (1898, rusiškas leidimas pasirodė 1911 m.).²⁴ Nauja miestų tvarkymo koncepcija, apėmusi visą Europą XIX a. pabaigoje, buvo gerai žinoma Vilniuje.

1879 m. įkurta sodų komisija per keletą dešimtmečių atliko didžiulį darbą, planuodama ir prižiūrėdama miesto viešųjų erdvų tvarkymą.²⁵ F. Sliesoriūno publikacijoje sodų komisijos veikla ir miesto tvarkymo reikalai nušviečiami remiantis išlikusia archyvine medžiaga – posėdžių protokolais ir kitais oficialiais raštais. Publikuojami straipsniai, kuriuos surinkome studijuodami senąjį Vilniaus periodiką, suteikia naujų žinių apie Aukštutinę pilį, jos tvarkymą ir tyrimus. Ypač svarbus buvo sodų komisijos vaidmuo, siekiant sutvarkyti Aukštutinės pilies kalną. Skaitydami

6 pav. Kunigaikščių rūmų rytinės sienos vidinės pusės fragmentas, 1905 m. apmūrytas naujomis plytomis. Po 1905 m. Fotografija.

Kultūros paveldo centro archyvas, f. 3, ap. 1, b. 355.

Fig. 6. A fragment of the inside of the East wall of the Royal Palace that was bricked in using new bricks in 1905. After 1905. Photo from Archive of the Centre for the Lithuanian Cultural Heritage, f. 3, ap. 1, b. 355.

laikraščių puslapius, matome, kad ir tuomet būta didelių problemų su kalno nuošliaužomis ir jų padariniais. Ypač nestabili buvo šiaurės rytų pusė, prie kunigaikščių rūmų liekanų; čia kalno šlaito nuošliaužos dažniausiai formuoja ir dabar.²⁶ 1887–1888 m. yrancius pietvakarinio pilies bokšto pamatus bandyta tvirtinti.²⁷ 1895 m. ir vėliau spaudoje nurodoma, kad tenka tvarkyti, stiprinti šiaurės rytų šlaitą ir Vilnios pakrantę. 1895–1896 m. miesto valdžiai skyrus lėšų sutvarkomas Gedimino kalno lankymas (žr. 1 priedą).²⁸ Pranešime aiškiai justi, kad buvo siekiama mažiausiomis sąnaudomis ir stengiantis kuo mažiau pakenkti autentiškoms išlikusių pastatų dalims pritaikyti kalnų maloniems pasivaikščiojimams. Tačiau neturime jokios informacijos, kas iš tikrujų tuomet vykdė Gedimino pilies tyrimus. Iš F. Sliesoriūno tyrimo žinome techninių darbuotojų pavardes – miesto inžinieriaus Felikso Jasinskio, architekto Kiprijono Maciulevičiaus, inžinieriaus Julijono Januševskio.²⁹ 1895 m., įsikišus Imperatoriškajai archeologijos draugijai, paminėta Juliano Fomiciaus Kračkovskio, archyvaro, istoriko, Vilniaus miesto istorijos tyrinėtojo, pavardė. Matome, kad, miestui perėmus

kalną savo žinion, nuo pat pradžių prie tyrinėjimo ir tvarkymo darbų prisidėjo žymūs Lietuvos istorikai ir kaip tik jie kontroliavo, kad objektas nebūtų naikinamas. Pravartu būtų pasidomėti, ar archyve néra 1903 m. Vilniuje mirusio J. Kračkovskio medžiagos apie to meto Aukštutinės pilies tyrimus.³⁰

Žengus pirmajį žingsnį – sutvarkius taką kalno šlaitu, turėjo būti žengtas ir antras – reikėjo pradėti pilies pastatų mūrų remontą. Kalnas buvo aptvertas, pilies bokšte nuolat budėjo sargai.³¹ Greičiausiai tenkinant miestiečių poreikius vakariname bokšte 1901 m. įrengta kavinė.³² Su pertraukomis ji veikė apie 10 metų, per juos visuomenėje subrendo siekis pilį profesionaliai restauruoti, atsikratyti neišmanymo ir provincialumo apnašų. 1905 m. Rusijos imperijoje buvo numatytas įvesti administracinis istorinių vertibių suskirstymas.³³ Greičiausiai netrukus po to Vilniuje prie miesto tarybos atsirado Archeologijos komisija. Kaip ji veikė, kokia buvo jos sudėtis ir kur yra jos archyvas – kol kas duomenų neturime. Fragmentiškos žinios rodo, kad komisija iki Pirmojo pasaulinio karo nuolat rūpinosi Aukštutine pilimi.

1905 m. miesto valdyba pradėjo pilies pastatų remontą. Informaciją apie šiuos darbus pateikė T. Dambrauskaitė.³⁴ Ji rėmėsi tuometinio Imperatoriškiosios archeologijos komisijos atstovo J. Sprogio publikacijose pateiktomis žiniomis. Deja, šiandien Vilniaus mokslinėse bibliotekose nebegalima gauti J. Sprogio straipsnio „Gedimino pilies remontas“, išspausdinto 1905 m.³⁵ T. Dambrauskaitės atpasakotas jo tekstas leidžia suprasti, kad jis profesionaliai

7 pav. Pilies bokšto įėjimas, iškirstas senojo lango vietoje. Vaizdas nuėmus kavinės iškabą. Po 1910 m. Fotografija. Kultūros paveldo centro archyvas, f. 3, ap. 1, b. 355.

Fig. 7. The entrance to the castle tower created at the site of an old window. An image taken from a café sign. After 1910. Photo from Archive of the Centre for the Lithuanian Cultural Heritage, f. 3, ap. 1, b. 355.

domėjos pilies rūmų restauravimui. Pirmiausia apžvelgės 1895 m. restauravimo darbus, kurių metu buvo sustiprinti kunigaikščių rūmų išlikusių sienų pamatai ir užtaisyti dideli plyšiai rytinėje sienoje, o visų išlikusių sienų viršus uždengtas storu cemento sluoksniu, kad apsaugotų jas nuo kritulių ir tolesnio irimo, ir pažymėjės, kad šis remontas buvo atliktas labai gerai, J. Sprogis apibūdino 1905 m. atliktus darbus (5 pav.). Miesto valdyba, pradėjusi tolesnius tos pačios išlikusios rytinės rūmų sienos restauravimo darbus, nežinia, kaip rašo J. Sprogis, pagal kieno projektą nutarė uždengti naujomis plytomis rytinės sienos vidinėje pusėje dar matomas gražias architektūrines linijas. Tad naujas mūras visiškai uždengs istorinę sieną ir jos nebus matyti. Tokios naujos sienos dalis apie tris ilginius sieksnius jau yra išmūryta. Pasipirkinės J. Srogis kreipėsi į Imperatoriškąją archeologijos komisiją, kuri savo ruožtu 1905 m. rugpjūjo 23 d. parašė generalgubernatorui, kad „išlikusios Vilniuje Gedimino pilies senosios sienos likučiai yra užstatomi nauja mūrine siena, kuria visiškai bus uždengti, [...] prašome duoti nurodymus nugriauti naujai pastatytą sieną, o senają remontuoti“³⁶. Prižiūrėti remontą komisija pavedė J. Sroguiui (6 pav.).

Taip pirmą kartą Aukštutinės pilies mūrų restauravimo istorijoje kilo konfliktas dėl autento išsaugojimo metodo. Istorikai manė, kad naudoti naujas plytas konservuojant senajį gotikinį mūrą yra neteisinga, kad jos gadina istorinio objekto vaizdą. 1905 m. rudenį gubernatorius sudaryta komisija konstataavo, kad 1905 m. buvo suremontuota žemiausia ir labiausiai pažeista viena penkoji šiaurės va-

karų sienos dalis. Čia naujų plytų sieną „užpildė išdūlėjusių vietas ir tuo pačiu metu uždengė seniasias plytas, tiesa, nedidelę jų dalį. [...] likusių sienos dalij, reikalaujančią taip pat skubaus remonto, miestas planuoja remontuoti nekeičiant jos senojo charakterio [...].“ Šios išvados rodo, kad komisija vis dėlto sutiko, jog išardytį naujosios apdailos jau nebegalima, nes tai dar labiau pakenktų autentiškam mūrui, tačiau tolesnius konservavimo darbus reikia dirbtis su specialiai pagamintomis plytomis, „išlaikant nepaliestus arkų likučius ir jų architektūrines formas“³⁷.

1906 m. išspausdintame straipsnyje J. Srogio poziciją palaikė Vladislovas Zahorskis.³⁸ Žymus Vilniaus istorikas, archyvų tyrinėtojas, monografijos apie Vilniaus katedrą autorius parašė karštą straipsnį, kviesdamas visuomenę protestuoti prieš tokį netikusį pilies rūmų restauravimą. Jo žodžiais, šie darbai „naikina senovinį [pastato] charakterį“, yra „nemokšiški ir nevykę“. V. Zahorskis ne tik paibrėžė senovinių mūrų autentiškumo vertę, bet ir nurodė, kad ant kalno buvo palaidotos 1831 ir 1863 m. sukilių aukos, pavyzdžiu, po viena iš liepaičių esantis Zigmo Sierrakausko kapas.³⁹ Jo nuomone, toks restauravimas yra ir

8 pav. Dabartinis Pilies bokšto vaizdas iš rytų pusės. Vilmanto Baranausko nuotrauka. 2006. Vilniaus pilį valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas.

Fig. 8. The modern view of the castle tower as seen from the E. Photo by Vilmantas Baranauskas. 2006. Archive of the Directorate of the State Cultural Reserve of Vilnius Castles.

žuvusių už šalies laisvę kovotojų atminimo negerbimas. Puikiai valdydamas plunksną, jis negailėjo epitetų vykdomiems darbams.⁴⁰ V. Zahorskis siūlė konsultantu pakvesti architektą iš Krokuvos, profesorių Sławomirą Odrzywolską, dirbusį konservatoriumi restauruojant Vavelio katedrą.

Pažymėtina, kad V. Zahorskis pirmą kartą per visą publikaciją apie Aukštutinę pilį istorija (kiek jų yra mums žinoma) iškėlė mintį, jog autento sunaikinimas ar netinkamas restauravimas jį paslepiant užkerta kelią tyrinėti natūrą ateityje.

J. Sprogio darbai 1905–1906 m. mūrų konservavimo metu⁴¹, V. Zahorskio straipsnis privertė Rusijos valdininkus sudaryti komisiją ir pakoreguoti restauravimo darbų metodiką.⁴² Komisija, kurioje dalyvavo Vilniaus architektas Vaclovas Michnevičius ir inžinierius Stanislovas Blaževičius⁴³, pateikė siūlymus, kaip būtų galima suremontuoti rūmų sienas nekeičiant jų pobūdžio, o išdūlėjusias plytas pakeisti naujomis, pagamintomis pagal specialų užsakymą.⁴⁴

Pasak ši pilies restauravimo laikotarpij ištyrusios T. Dambrauskaitės, 1906 m. lėšų vėl nebuvo skirta ir iki 1925 m. žymesnių darbų nebuvo atliekama.⁴⁵ Kad tai netiesa, rodo

prie šio straipsnio pridedamos publikacijos. Spaudoje vis dažniau minimi Aukštutinės pilies restauravimo ir apsaugos klausimai. 1908 m. vėl pajudėjo pilies pastatų mūrų restauravimo reikalai. Senovės mėgėjai nedavė ramybės miesto valdžiai ir ji buvo priversta vėl sukvieсти specialistus spręsti konservavimo problemų. Šį kartą komisija buvo didelė ir turbūt pati rimčiausia iš visų. Ją sudarė du miesto tarybos nariai – Ksaveras Zubovičius ir Michalas Venslavskis, istorikai Flavianas Dobrianskis, V. Zahorskis, Lucjanas Uziembla, Vaclovas Studnickis, publicistas Liudvikas Abramovičius, architektas V. Michnevičius, kanauninkas Kozickis. Iš laikraštyje *Kurjer Litewski* paskelbtu straipsnio matyti, kad visi suvokė šio paminklo būklės rimtumą.⁴⁶ Straipsnį savo inicialais L. A. greičiausiai pasiraše vienas iš komisijos narių – L. Abramovičius. Jis paminėjo, kad prieš kelerius metus vykdysti restauravimo darbai ir iškabos ant Gedimino bokšto atrodo pajuokiamai ir režiai akį ne tik senienų mėgėjams, bet ir abejingiems pilies lankytojams. Todėl komisija, aplankiusi griūvančias liekanas, nusprendė pakvesti konsultantu Krokuvos architektą ir konservatorių Zygmuntą Hendelį, kuris turėjo pateikti siūlymus, kaip išsaugoti mūrų liekanas tapybišku pavidalu (pabraukta B. R. V.).⁴⁷ Toliau straipsnio autorius apraše anglų inžinieriaus Jameso Henry Greatheado išrastą mūrų konservavimo metodą naudojant specialų prietaisą. Autorius nurodė, kad visus fiksacinius dabartinių būklės fotografavimo darbus apsiėmė padaryti miesto architektas V. Michnevičius, jam numatyta vadovauti būsimiems konservavimo darbams. Teigama, kad daug

architektūrinių fragmentų ir piešinių savo rinkiniuose turi L. Uziembla ir V. Zahorskis. Apžiūrėjusi bokštą, komisija pareikalavo nuimti iškabas ir konstatavo trupant plytų mūrą kampuose.⁴⁸

Šių eilučių autorė per vieną komandiruotę Krokuvoje specialiai domėjosi, ar muziejų rinkiniuose neišliko kokios nors medžiagos, susijusios su XX a. pirmosios pusės lenkų restauratoriu darbais Vilniuje. Krokuvos nacionalliniame muziejuje pavyko rasti keletą architekto Z. Hendelio piešinių, iš kurių matyti, kad jis buvo atlikę pilies pastatų matavimus.⁴⁹

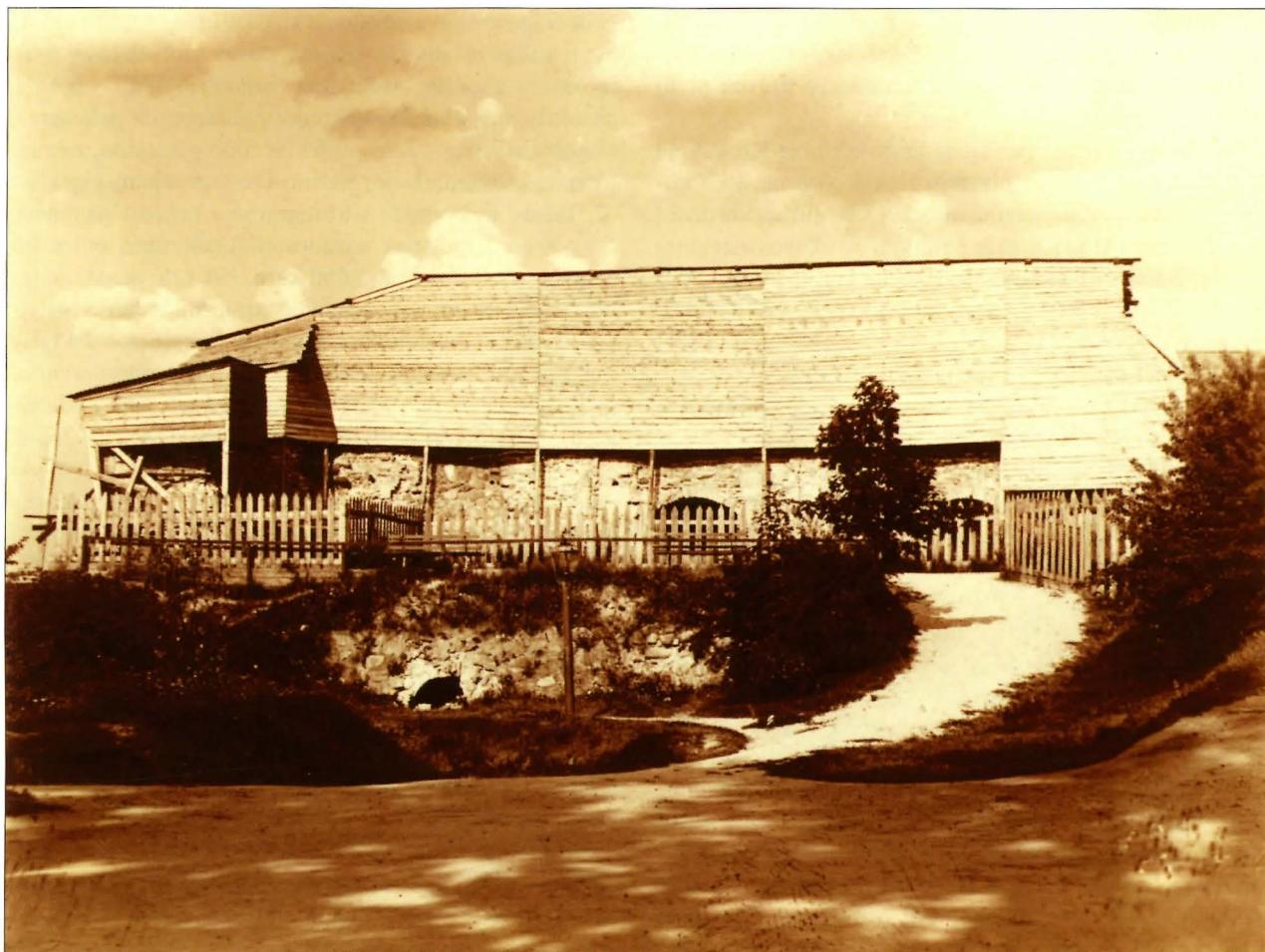
Tačiau ir ši iniciatyva baigėsi taip pat kaip ankstesnės – valdžiai neskyrus lėšų, jokie darbai nebuvė pradėti (7 ir 8 pav.).

Tik 1913 m. pagaliau buvo ryžtasi rimtesniems žingsniams. Kaip tik tais metais Vilniuje pradėti dideli naujų vandentiekio ir kanalizacijos trasų tiesimo darbai, o juos dirbant Katedros aikštėje buvo rasta daug unikalių radinių.⁵⁰ Spaudoje pasirodė pranešimų, kad aptikta senų vandentiekio trasų, gynybinių mūrų, juosusių Žemutinę pilį. Tų pačių metų rudenį kasinėjimo darbų rezultatai ėmė jaudinti vis platesnius visuomenės sluoksnius. Laikraštis *Kurjer krajowy* paskelbė ilgą straipsnį „Kasinējimai“, kuriaame informavo apie radinius Katedros aikštėje: atidengtus senosios Katedros mūrus, gynybinių sienų fragmentus, Pilies vartų sienas ir buvusio tilto per Vilnios vagą liekanas. Visa medžiaga buvo perduota miesto archeologijos komisijai, tačiau išsamesnių tyrimų atsisakyta.⁵¹ Dailės mokyklų moksleiviai eidavo piešti senovinių koklių ir kitokių įdomių radinių liekanų.⁵² Netrūko dėmesio ir Pilies kalnui. Dar 1913 m. pavasarį miesto valdžia paskelbė, kad statys ant kalno gražią mūrinę pavėsinę, o kelias į kalną bus apšviestas.⁵³ Dar kartą kreiptasi į Imperatoriškąją archeologijos komisiją, kad savo autoritetu sustabdytų šaudymą iš patrankų nuo Gedimino kalno.⁵⁴ Tai padaryti buvo ne taip paprasta. Miesto valdžia teisinosi, kad taip gyventojams pranešama apie vidudienį. Tačiau ir pakabinus laikrodžius salvės tebesišė. Spaudos atstovai irgi bandė daryti spaudimą, kad šaudymas būtų nutrauktas, skelbdami žinutes, jog kiekvienas toks šūvis ardo senas pilies sienas.⁵⁵ Iliustruotuose leidiniuose pasirodydavo vis daugiau romantiškų senosios pilies fotografijų (9 pav.).

Iš publikacijų spaudoje matyti, kad kaip tik prieš pat Pirmajį pasaulinį karą miesto vadovai buvo rimtai nusiteikę pradėti Aukštutinės pilies tvarkymą. Susirūpinta ir kalvų kitame Vilnios krante, vadinamų Jasinskio altarija, būkle. Didelė šios teritorijos dalis – per 27 ha tuo metu priklausė Vilniaus katedros kapitulai. Miesto taryboje buvo svarstoma galimybė šią žemę nupirkti arba susikeisti su kapitula, kad būtų galima visoje buvusių pilii teritorijoje steigtį didelį parką.⁵⁶ Pats svarbiausias darbas buvo pilies pastatų restauravimas. XX a. pradžioje Vilniuje jau dirbo nemažai Peterburge arba Varšuvoje išsilavinimą gavusių architektų. Vis dėlto gotikos pastatui konservuoti reikėjo patyrusio specialisto. Istorografijoje kartojasi žinutė, kad Krokuvos architektas restauratorius, tuometinis Lvovo politechnikos instituto profesorius Adolfas Szyszko-Bohuszis 1914 m. rengė projektus Gedimino pilies vakarinio bokšto restauravimui, publikuojami jo brėžiniai (yra žinomi du šio projekto variantai).⁵⁷ Abu šie projektais smarkiai

keitė ir interpretavo bokšto išvaizdą. Pirmajame (kovo 1 d.) buvo siūlomas aukštas šeitrinis stogas virš išlikusių dviejų bokšto tarpsnių. Antrajame (balandžio 1 d.) – bokštas paukštinamas arkada dekoruotu parapetu ir paliekamas medinis antstatas. Abu projektais rodė romantinį, rekonstrukcinių ir interpretacinių požiūrių į restauruojamą objektą.

Tačiau ligšiolinėje istoriografijoje nebuvė paminėtas dar vienas bandymas restauruoti Aukštutinės pilies liekanas prieš Pirmąjį pasaulinį karą. 1913 m. pradžioje laikraštis *Kurjer litewski* paskelbė straipsnį, iš kurio matyti, kad Vilniaus archeologijos komisija prie miesto valdybos sausio 17 d. surengė posėdį, skirtą pilies restauravimui. Jame dalyvavo iš Varšuvos specialiai atvykęs architektas ir restauratorius Stefanas Szylleteris (1857–1933) (2 priedas).⁵⁸ Straipsnyje teigiamas, kad S. Szylleteris atvyko pasiruošęs ir pateikė savo siūlymus, kaip galima būtų restauruoti pilies ant kalno liekanas. Iš šiam garsiam lenkų architektui skirtos nesenai pasirodžiusios monografijos sužinome, kad jis daugelį metų užsiėmė architektūros paveldo Lenkijoje restauravimu (maždaug nuo 1900 iki 1922 m).⁵⁹ 1906 m. Krokuvoje susikūrė visuomeninė organizacija, pasivadinusi Praeities paminklų globos draugija (Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości). S. Szylleteris nuo pat pradžių joje aktyviai dalyvavo. Lenkų specialistai buvo ypač susirūpinę architektūros paveldo likimu tose teritorijose, kurias jau daugiau nei šimtmetį valdė Rusija. Rusijos imperijoje labai stigo viduramžių architektūros specialistų, nebūtų drąsu pasakyti, kad jų tie siog nebuvė. Netenka abejoti, kad XX a. pradžioje, viešpataujant politinei priešpriešai tarp lenkų ir rusų, Vilniaus Aukštutinę pilį architektai traktavo kaip lenkiškajį paveldą ir savo misija laikė padėti ji gelbėti nuo sunykimo. Tai, kad S. Szylleteris specialiai ruošėsi kelionei į Vilnių, rodo draugijos posėdžio (ar aptarimo) publikacija 1913 m.⁶⁰ Posėdis įvyko 1913 m. vasario 4 d., tame dalyvavo 19 narių. S. Szylleteris pranešė, kad Vilniaus magistrato kvietimu jis dalyvavo pasitarime dėl Aukštutinės pilies mūrų konservavimo. Toliau jis informavo draugiją apie mūrų būklę: „Išlikusios pilies liekanos prarado senovinį pobūdį, nes pastaraisiais metais buvo nutinkuotos cementu, kuris dabar jau trupa ir byra. Palyginti geriau išliko pilies bokštai, kuris konservavimo metu buvo apdengtas lentų „futliaru“. Kai kurių miesto politikų inicijuotą fantastinį pilies atstatymo projektą komisija atmetė, tuo tarpu buvo pritarta rūpestingam dabartinės būklės griuvėsių konservavimui (pabraukta B. R. V.) ir išsamių bokšto tyrimų atlikimui.“⁶¹ Draugija paprastai svarstydavo ir vertindavo visų žymų architektūros paminklų restauravimo projektus. Joje dirbo žinomi lenkų specialistai – architektai ir menotyrininkai (S. Odrzywolskis, A. Szyszko-Bohuszis, S Tomkowiczis, Z. Hendelis, T. Wojciechowskis, J. P. Dziekoński ir kiti). Monografijos autorė išsamiai aptarė diskusiją, 1902 m. kilusią tarp S. Szylleterio ir minėtų specialistų dėl senųjų mūrų išsaugojimo.⁶² S. Szylleteriui buvo prikišama, ir ne be pagrindo, kad jis, siekdamas kuo geresnio galutinio rezultato (kad restauruojamą objektą būtų galima naudoti ir jis būtų patikimas), išardydavo senus mūrus ir pakeisdavo senas konstrukcijas naujomis, teigdamas, jog senieji mūrai jau susidėvėjo ir praktiškai nebetinkami (S. Szylleteris taip pasielgė 1900–1901 m. restauruodamas Plocko katedrą ir

9 pav. Kunigaikštų rūmų vaizdas 1912 m. Sergejaus Michailovičiaus Prokudino-Gorskio nuotrauka. JAV, Kongreso biblioteka (Library of Congress). Prieiga <http://www.loc.gov/pictures/item/>.
Fig. 9. The view of the Royal Palace in 1912. Photo by Sergei Mikhailovich Prokudin-Gorskii. US Library of Congress. URL: <http://www.loc.gov/pictures/item/>.

varpinę Čenstakavoje). Ši polemika parodo, kad XX a. pradžioje restauravimo metodikos ir praktika Lenkijoje buvo toli gražu nenusistovėjusios. Kita vertus, čia dirbo dide lis būrys gerai parengtų specialistų, kurie studijavo meno istoriją ir rėmėsi jau gerą pusimtį metų turinčia Vakarų Europos restauravimo praktika.

Grįžtant prie 1913 m. ketinimų restauruoti Vilniaus pilies mūrus, minėtame straipsnyje atsispindi XX a. pradžioje Lenkijoje susiformavusi senųjų mūrų konservavimo doktrina, kuri reikalavo, kad architektas išsaugotų autentą. Krokuvos ir Varšuvos architektai, susibūrę aplink Praeities paminklų globos draugiją, į restauruojamą objektą žiūrėjo vadinamuojу „archeologiniu“ požiūriu, kai siekiama paprastomis priemonėmis išsaugoti senąsias dalis, vengiant konkuruojančių naujų detalių, juolab naujų medžiagų. I savo kūrybinio projektuotojo talento ir naujai sukurtų elementų demonstravimą tokiais atvejais buvo žiūrima įtariai. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vyrao istorinis restauravimo metodas, kurio esmę sudarė trūks tam dalių rekonstravimas pagal išlikusius reliktus. Pagal šį metodą kokius nors priestatus ar papildymus buvo leidžiamą daryti tik tose vietose, „kurios neturi nei meninės,

nei istorinės vertės“.⁶³ Kaip matome, 1913 m. šio metodo ketinta laikytis Vilniuje Aukštinės pilies atžvilgiu.

Skaitant *Kurjer Litewski* žurnalisto pokalbij su Vilniaus architektu Severinu Houvaltu, išspausdintą 1913 m. vasario 9 d., aiškiai matyti susiformavusi nuomonė, kad būtina išsaugoti pilies mūrų autentą, pašalinti nevertingus priedus (kavinės iškabos jau nebebuvo), remtis tik moksline medžiaga. Ypač vertinga yra šiame pokalbyje nuskambėjusi mintis apie specialiai restauravimui skirtų plytų gamybą. Paradoksalu, bet Vilniuje po šimtmetį trukusios Rusijos imperijos okupacijos buvo formuojamos nuoseklios vertingo gotikos paminklo konservavimo ir restauravimo nuostatos. Suvokta, kad tik kruopščiai ištirtas ir užkonservuotas architektūros kūrinys prabils ir atskleis krašto ir tautos kultūrinį palikimą bei tapatybę. Netenka abejoti, kad prie to prisidėjo visoje tuometinėje imperijoje tvyrojusios idėjos. 1914 m. vykusiam Visos Rusijos architektų V suvažiavime buvo itin pabrėžtos senovės architektūros paminklų restauravimo problemos, kalbėta apie metodus, specialistų rengimą, paminklų aprašymą, registrų sudarymą, inventoriaciją ir biurokratinį institucijų daromą žalą bei vilkinimą.⁶⁴ Siuose debatuose dalyvavo ir architektai iš Lenkijos. Sparčiai formavosi teoriniai ir praktiniai restauravimo pagrindai.

10 pav. Pilies Kunigaikščių rūmai. Rytinės sienos vidinė pusė po 1995 m. apmūrijimo. Editos Povilaitytės nuotrauka. 2009.
Fig. 10. The castle's Royal Palace. Inside the E wall after being bricked in in 1995. Photo by Edita Povilaitytė. 2009.

Apibendrinimas

XIX a. paskutiniame ketvirtyje, Vilniaus miesto valdžiai vis grįžtant prie Pilies kalno tvarkymo projekty, išryškėjo archeologijos ir architektūros specialistų priežiūros būtinybė. Tokią galimybę numatė tuometiniai Rusijos imperijos įstatymai. Vilniuje šią funkciją nuo 1882 m. atliko istorikai ir archyvarai – J. Sprogis ir J. Kračkovskis. Apie jų darbus sužinome tik iš tuometinės spaudos. Ypač vertingi J. Srogio paskelbti straipsniai (1882 ir 1905 m.), iš kurių ryškėja didžiulė meilė išlikusiam autentui ir protestas prieš bet kokį jo naokinimą. Po nevykusio pilies rūmų restauravimo 1905 m. į tvarkymo koncepcijos sukūrimą įsitraukė platesnis inteligenčių būrys. Liberalesnė imperijos administracijos politika leido prie pilies mūrų tvarkymo prisdėti architektams iš Lenkijos. Ir pačioje imperijoje formavosi nauja pažiūra į paveldą ir jo konservavimą. Prieš pat Pirmajį pasaulinį karą Vilniuje prie miesto tarybos jau veikė archeologijos komisija, atsirado kontaktų su Krokuvos ir Varšuvos architektais, suformuluotos nuostatos remtis moksliniais tyrimais, išsaugoti autentą, konservavimui naudoti specialiai paruoštas medžiagas (plytas ir skiedinė), nekurti interpretacijų atstatant trūkstamas dalis, vadovautis tik

išlikusia substancija ir moksline medžiaga. Vilniuje dirbo architektai, kuriems šios restauravimo koncepcijos nebuvė svetimos.

Šiandien galima tik apgailestauti, kad šiu nuostatų, priimtų tuo metu, kai kraštas kentė Rusijos okupaciją, nebuvo laikytasi XX a. antrojoje pusėje – nei po 1950 m., nei po 1990 m. 1958 m. apžvelgdamas Gedimino bokšto restauravimo po karo sugriovimų darbus, E. Budreika nurodė, kad didžiule problema tapo seno pavyzdžio restauracių plytų gamyba ir senovinės statybos technologijos laikymasis. Bokštas buvo restauruotas paprastos formos, bet dar senovines imituojančiomis plytomis.⁶⁵ Po 1990 m., vykdant pilies rūmų restauravimo darbus, jau ir to nebegalima buvo padaryti. Ivaizdžio kūrimas nugalėjo mokslinį konservavimą. Pilies rūmų būklė atspindi tai, kad dešimtmiečiais nevykdomi paprasti konservacinių yrančio mūro remonto darbai, kad nėra metodikos ir mokslinės architektūros paminklų būklę stebinčios komisijos, kad trūksta elementarių „atkūrimo – atstatymo“ koncepcijos apibrėžtų kriterijų suformulavimo ir jų nuoseklaus taikymo. Dabaratinis 1995 m. restauruotų (sic!) kunigaikščių rūmų vaizdas sukelė šoką J. Sroguiui ir V. Zahorskiui, jei šie galėtų ji pamatyti (10 pav.).

Priedai

1 priedas

Виленский Вестник, 1895, 29 сентября

Предложения садовой комиссии об устройстве Замковой горы

Предложения садовой комиссии об устройстве Замковой горы, вместе с планом, составленным членом садовой комиссии, г. Василевским, пояснительной запискою и особым докладом городской управы, были внесены на обсуждение думы в заседание 27-го сентября. Независимо от исчисленных уже нами работ по приспособлению Замковой горы, комиссия в своей пояснительной записке просила об ассигновании ей 252 рублей на посадку 120 лип, взамен высохших таких же деревьев на Георгиевском проспекте. Городская управа в докладе своем думе указывает на то, что по сметному исчислению садовой комиссии, представленному на разрешение думы в предыдущем заседании, 13 сентября, устройство Замковой горы должно было обойтись в 1195 рублей, т. е. на 1655 р. меньше против последней представленной садовой комиссию сметы (2850 р.). Это увеличение произошло вследствие внесения новых статей: устройства аллеи у подошвы «Замковой горы», насаждения группами деревьев и кустарников, устройства фонтана, металлической галлереи вокруг башни и т. д. Многия из предложенных садовою комиссию, по новому ее проекту, работ требуют внимательного рассмотрения со стороны городской управы как в техническом, так и в других отношениях, между тем за краткостью времени управа исполнить этого не была в состоянии, так как комиссия представила свой проект устройства Замковой горы и относящаяся к ним сметная исчисления только 25 сентября. Но, так как комиссия нуждается теперь в денежных средствах для покрытия как произведенных уже расходов на проведение на Замковой горе части магистральной дороги, на протяжении 120 погонных сажень, так и на другия неотложныя потребности, то городская управа полагала бы, не входя ныне по существу в рассмотрение представленного садовою комиссию проекта устройства Замковой горы, удовлетворить просьбу садовой комиссии ассигнованием ей из городских средств, в виде аванса, 952 р., предназначая из них 252 руб. на приобретение и посадку липовых деревьев на Георгиевском проспекте, а остальные 700 р. Частью на покрытие произведенного уже комиссию расхода по устройству Замковой горы, частью же на покупку кустарников и дерев, но без посадки их, по проектированным комиссию аллеям, ибо распланировка этих аллей при подробном рассмотрении проекта комиссии в городской управе с технической стороны может еще подвергнуться изменениям.

Дума, соглашаясь с мнением городской управы, решила предложения садовой комиссии по устройству Замковой горы передать на предварительное рассмотрение городской управы, при участии техников, выдать исполнительной садовой комиссии в виде аванса 952 руб.

Виленский Вестник, 1895, 4 октября
Отзыв Императорского московского археологического общества

Воспроизведем подробно отзыв Императорского московского археологического общества, полученный в городскую управу. В отзыве изложено: «до сведения Императорского московского археологического общества дошло, что виленская городская дума решила разбить сад для гулянья вдоль поверхности Замковой горы. В виду того, что такие работы, если будут поручены людям незнающим и неинтересующимся родною стариною, могут гибельно отозваться на тех остатках древних укреплений и даже поселений, которые существовали, вероятно, на этой горе. Императорское московское археологическое общество, заботясь сохранением древних памятников в России, имеет честь обратиться в виленскую городскую управу с покорнейшею просьбою: 1) благоволить сообщить обществу, в каком виде предположено производство работ на Замковой горе; 2) благоволить выслать в общество план и фотографический снимок с горы в том виде, в каком они находятся теперь, с нанесением на план всех видимых остатков стен и укреплений; 3) выслать в общество план предположенной к устройству разбивки; 4) указать на лицо, заведующее разбивкой сада; 5) обязать лицо это строго следить за работой, нанести на план все, что может быть найдено при разбивке сада, не уничтожать древних стен и фундаментов и обо всем найденном в свое время извещать председателя комиссии для разбора древних актов Ю. Ф. Крачковского, которого Императорское московское археологическое общество просит следить за предпринятыми работами.

Виленский Вестник, 1895, 8 октября
Первая дорожка аллея на Замковой горе

В проекте виленской садовой комиссии об устройстве Замковой горы вновь устроенная дорожка-аллея названа «магистральною линею дороги на Замковую гору, протяжением в 120 погонных сажень». Эта дорожка начинается от Замкового сквера (б. Телятника), близь входа в Ботанический сад, и идет вверх отложою, широкою и очень удобною для гулянья полосою по южному, восточному и северному склону горы. В настоящее время эта дорожка-аллея доведена пока до северно-восточного угла старых развалин замка; проведенная часть почти совершенно отделана и на ней встречается уже не мало гуляющей публики. В «Вилен. Вест.» недавно было замечено, что при прорытии этой дорожки-аллеи образовались надъ нею довольно крутые и высокие откосы земли и предлагался совет поспешить укреплением их от возможных размывов и обвалов. Действительно, недавно против северо-восточного угла развалин произошло заметное оседание или обвал крутого здесь откоса, так как с северной стороны, начиная с этого места, склон горы оказывается песчанистого свойства. Ныне садовою комиссию на новой дорожке-аллее, на всем ее протяжении прово-

дится соответственная облицовка и укрепление деревом всех ее выступающих крутых откосов, при этом на указанном месте оседания земли делается капитальное укрепление из каменной плетеной стенки, аршина два высотою и шагов до 60 в длину, с тем, чтобы воспрепятствовать дальнейшему оседанию земли.

**Виленский Вестник, 1895, 11 октября
Укрепление откоса берега р. Вилейки**

Одним из существенных указаний, сделанных в своем докладе городскою исполнительною садовою комиссию, было указание на необходимость укрепления откоса реки Вилейки у Замковой горы. Как известно, дума, обсуждая доклад комиссии, решила выработать по этому вопросу подробные соображения. В настоящее время городскою управою поручается городскому инженеру составить подробный проект и смету на производство работ по укреплению откоса у подошвы Замковой горы на протяжении 40 саж. и представить их в городскую управу для доклада об этом думе.

**Виленский Вестник, 1895, 13 декабря
Окончание работ по приспособлению
Замковой горы**

К наступлению весны, благодаря особенной деятельности садовой комиссии, Замковая гора, надо думать, окончательно устроится и превратится в прекрасное место для гуляния публики. Как известно, дума, в заседании 27-го сентября, передала на рассмотрение и заключение городской управы, при участии техников, план приспособления Замковой горы для гуляния публики. Дело могло таким образом затянуться на долго, и садовая комиссия в виду этого решила, для ускорения дела, отказаться от работ, требующих особых технических соображений, и ограничиться лишь теми работами, которые могут быть сейчас разрешены. Дума, рассмотрев доклад комиссии и городской управы, решила разрешить производство намеченных садовою комиссию работ и ассигновать в ее распоряжение 1,760 руб.

Садовая комиссия отказалась от следующих работ: 1) устройства железной решетки кругом каменной части башни; 2) устройства 2-х фонтанов и 3) проведения аллеи у подошвы Замковой горы.

После исключения указанных работ на Замковой горе, к наступающей весне, будут произведены, а из начатых уже работ закончены следующие: по горе будет проведена магистральная дорога и малая дорожка; будут посажены 30 пирамидальных дубов, хвойные деревья и кустарники; будут устроены беседки, каменные лестницы, деревянный мост, забор и ворота и урегулирован откос у подошвы Замковой горы.

Vertimai

**Vilenskij Vestnik, 1895, rugsėjo 29
Sodų komisijos pasiūlymai dėl Pilies kalno
sutvarkymo**

Sodų komisijos pasiūlymai dėl Pilies kalno sutvarkymo kartu su sodų komisijos nario p. Vasilevskio planu, aiškinamuju raštu ir miesto valdybos specialiu pranešimu buvo pateikti svarstyti rugsėjo 27 dienos dūmos posėdyje. Nepriklausomai nuo jau patvirtintų darbų, skirtų Pilies kalmui pritaikyti, komisija savo aiškinamajame rašte prašė skirti jai 252 rublius pasodinti 120 liepaitėms, kurios turėtų pakeisti išdžiūvusius tokius pačius medžius Jurgio prospektė. Miesto valdyba savo pranešime dūmai ankstesniame, rugsėjo 13 dienos posėdyje, Pilies kalno sutvarkymas turėjo atsieiti 1195 rublius, t. y. 1655 rb mažiau, negu buvo prašyta paskutinėje sodų komisijos sąmatoje (2850 rb). Šis padidėjimas atsirado dėl papildomų punktų: įrengti alėją „Pilies kalno“ papédėje, pasodinti medžių ir krūmų grupes, įrengti fontaną, metalinę galeriją aplinkui bokštą ir t. t. Daugelis darbų, pasiūlytų sodų komisijos projekte, reikalauja atidžių svarstymų miesto valdyboje tiek techniniu, tiek kitais požiūriais, tuo tarpu dėl laiko stokos valdyba šito negalėjo padaryti, kadangi komisija savo Pilies kalno sutvarkymo projektą ir darbų sąmatas pateikė tik rugsėjo 25 d. Bet kadangi komisijai dabar trūksta lėšų padengti 120 ilginių sieksnių⁶⁶ ilgio magistralinio kelio į Pilies kalną tiesimo ir kitas neatidėliotinas išlaidas, tai miesto valdyba manytų, kad šiuo metu nenagrinės sodų komisijos pristatyto Pilies kalno sutvarkymo projekto iš esmės, bet patenkins sodų komisijos prašymą skirti jai iš miesto lėšų kaip avansą 952 rb, paskiriant iš jų 252 rb liepaitėms įsigytį ir pasodinti Jurgio prospektė, o likusius 700 rb – iš dalies padengti jau padarytų Pilies kalno tvarkymo darbų išlaidas, kitą dalį – medžiams ir krūmams įsigytį, bet jų dar nesodinti komisijos suplanuotose alėjose, nes tų alėjų išplanavimas, svarstant komisijos projektą miesto valdyboje techniniu požiūriu, dar gali keistis.

Dūma, sutikdama su miesto valdybos nuomone, nusprendė sodų komisijos pasiūlymus dėl Pilies kalno sutvarkymo perduoti išankstiniam svarstymui miesto valdybai, dalyvaujant technikams, o sodų komisijai vykdymui kaip avansą išduoti 952 rb.

**Vilenskij Vestnik, 1895, spalio 4
Imperatoriškosios Maskvos archeologijos
draugijos atsiliepimas**

Detaliai pateikiame Imperatoriškosios Maskvos archeologijos draugijos⁶⁷ atsiliepimą, gautą miesto valdyboje. Atsiliepime dėstoma: „Imperatoriškoji Maskvos archeologijos draugija sužinojo, kad Vilniaus miesto dūma nuspredė įrengti sodą pasivaikščiojimams ant Pilies kalno šlaitų. Jeigu tokie darbai bus patiketi neišmanėliams ir nesidomiems gimtojo krašto senove, jie gali būti prazūtingi toms senovinėms gynybinių įtvirtinimų liekanoms ir net gyvenvietėms, kurios galbūt egzistavo ant šio kalno. Imperatoriškoji Maskvos archeologijos draugija, besirūpinanti

senovės paminklų saugojimu Rusijoje, turi garbės kreiptis į Vilniaus miesto valdybą su nuolankiausiu prašymu: 1) malonėti pranešti draugijai, kokiui pavidalu numatyta vykdyti darbus ant Pilies kalno; 2) malonėti atsiusti draugijai planą ir kalno fotografiją, kuriuose būtų matoma dabartinė situacija, pažymint plane visas matomas sienų ir įtvirtinimų liekanas; 3) atsiusti draugijai numatytių įrenginių planą; 4) nurodyti asmenį, vadovaujantį sodo įrengimui; 5) įpareigoti šį asmenį griežtai stebeti darbus, pažymėti plane viską, kas gali būti aptikta sodą įrengiant, nenaikinti senovinių sienų ir pamatų ir apie viską, kas bus surasta, laiku pranešti senųjų aktų tvarkymo komisijos pirmininkui J. F. Kračkovskui⁶⁸, kurį Imperatoriškoji Maskvos archeologijos draugija prašo sekti vykdomus darbus.“

Vilenskij Vestnik, 1895, spalio 8

Pirmasis takelis-alėja ant Pilies kalno

Vilniaus sodų komisijos Pilies kalno sutvarkymo projekte naujai įrengtas takelis-alėja pavadintas „magistrinė kelio į Pilies kalnų linija, kurios ilgis 120 linijinių sieksnių“. Šis takelis prasideda prie Pilies skvero (buvusio Veršyno)⁶⁹, greta jėjimo į Botanikos sodą, ir veda aukštyn nuožulnija, plačia ir labai patogia pasivaikščiojimams juosta, besitęsančia pietiniu, rytiniu ir šiauriniu kalno šlaitais. Šiuo metu šis takelis-alėja kol kas nutiestas iki šiaurystinio senųjų pilies rūmų griuvėsių kampo; nutiesta takelio dalis beveik visiškai užbaigta ir čia jau galima sutikti nemažai pasivaikščioti išėjusios publikos. „Vilenskij Vestnik“ nesenai pažymėjo, kad kasant šį takelį-alėją virš jo susidarė gana statūs ir aukšti kalno šlaitai, ir buvo patariama pasukbėti juos sutvirtinti dėl galimų nuplovimų ir griūčių. Iš tiesų nesenai priešais šiaurystinį griuvėsių kampą įvyko žymus įgriuvimas ar stataus šioje vietoje šlaito nuošliauža, nes iš šiaurės pusės, pradedant nuo šios vietas, kalno šlaitas yra smėlėtas. Šiuo metu sodų komisija atlieka viso naujo takelio-alėjos, per visą jo ilgi, apdailą ir visų jo stačių šlaičių sutvirtinimą velėna, kartu ir toje vietoje, kur nuslinko žemės, daromi kapitaliniai sutvirtinimai iš „pintos“ akmeninės sienelės, kurios aukštis – du aršinai⁷⁰, o ilgis – apie 60 žingsnių, tam, kad žemės daugiau nebususlinktu.

Vilenskij Vestnik, 1895, spalio 11

Vilnios upės šlaito sutvirtinimas

Vienas iš esminių nurodymų, kuriuos savo pranešime pateikė miesto sodų vykdomoji komisija, buvo nurodymas būtinai sutvirtinti Vilnios šlaitą prie Pilies kalno. Kaip žinoma, dūma, svarstydam komisijos pranešimą, nutarė surinkti išsamius samprotavimus šiuo klausimu. Šiuo metu miesto valdyba paveda miesto inžinierui sudaryti detalų šlaito Pilies kalno papédėje, kurio ilgis 40 sieksnių, projektą bei darbų sąmatą ir pateikti tai miesto valdybai, kuri savo ruožtu parengs apie tai pranešimą dūmai.

Vilenskij Vestnik, 1895, gruodžio 13

Pilies kalno sutvarkymo darbų užbaigimas

Ateinantį pavasarį intensyviai dirbančios sodų komisijos dėka Pilies kalnas, reikia manyti, bus galutinai sutvar-

kytas ir taps nuostabia publikos pasivaikščiojimų vieta. Kaip žinoma, dūma rugsėjo 27 dienos posėdyje perdavė miesto valdybai svarstyti ir priimti, dalyvaujant technikams, Pilies kalno pritaikymo lankytį projektą. Reikala galėjo tėstis ilgai, todėl sodų komisija, kad jį paspartintų, nutarė atsisakyti darbų, reikalaujančių ypatingo techninio išmanymo, ir apsiriboti tik tais darbais, kurie gali būti padaryti dabar. Dūma, apsvarsčius komisijos ir miesto valdybos pranešimą, nutarė leisti atlkti sodų komisijos numatytaus darbus ir paskirti jai 1760 rublių.

Sodų komisija atsisakė šių darbų: 1) įrengti metalinę tvorelę aplink mūrinį bokštą; 2) įrengti 2 fontanus; 3) nutiesti alėją Pilies kalno papédėje.

Atsisakius šių darbų, ateinančią pavasarį Pilies kalne bus atliki, o iš pradėtų darbų – užbaigtį šie darbai: į kalną bus nutiestas magistralinis kelias ir mažas takelis; bus pasodinta 30 piramidinių ažuolų, spygliuočių medžių ir krūmų; bus pastatyti pavėsinės, mūriniai laiptai, medinis tiltas, tvora ir vartai ir sutvarkytas šlaitas Pilies kalno papédėje.

2 priedas

Kurjer Litewski, 1913, vasario 9 (22), p. 2
Roboty restauracyjne na Górze Zamkowej

Dn. 17 (30) stycznia miejska Komisja Archeologiczna ostatecznie zdecydowała rozpoczęcie już w roku bieżącym pierwszej serii robót restauracyjnych na Górze Zamkowej, powierzając kierunek tychże akademikowi-architektowi p. Sewerynowi Houwalttowi.⁷¹ Posiedzenie Komisji odbyło się pod przewodnictwem członka zarządu miasta p. Ks. Zubowicza i przy udziale specjalnie w tym celu przybyłego z Warszawy akademika-architekta p. Stefana Szyllera. Wskazówki i rady p. Szyllera bardzo słusznie uznano za miarodajne, gdyż już od czasu dłuższego poświęcił on bardzo wiele czasu, pracy i zasobu na zbadanie najciekawszych zabytków budownictwa polskiego we wszystkich dzielnicach i zgromadził bogate zbiory w tej gałęzi sztuki polskiej.

Powierzenie kierownictwa robót p. S. Houwalttowi świadczy wymownie, jak poważnie Komisja zrozumiała swe zadanie i postanowiła je urzeczywistnić. Na rok bieżący wyasygnowano 3.760 rb. Z przeznaczeniem takowych jedynie na restauracje cokolu i pierwszego piętra naszej baszty na Górze Zamkowej.

Ze względu na ważność sprawy, tak żywo interesującą nasz ogół pospieszyłem do pracowni p. S. Houwaltta, ażeby zaczerpnąć bliższych szczegółów u źródła.

Uprzejmy gospodarz zapewnił mię o swej gotowości udzielenia wszelkich wyjaśnień.

– Właśnie za dni parę – mówił po chwili, – wyjeżdżam w tej sprawie do Petersburga, ażeby popracować dla sprawy i nadać jej nieco szybcze tempo. Nasza miejska Komisja archeologiczna pozostaje w sprawach restauracji zabytków historycznych w zupełnej zależności od centralnej Ces. Komisji Archeologicznej, tamta zaś ulega kontroli i dyrektywom Akademii Sztuki. Uprzedzam tedy wypadki i, mając z sobą specjalnie w tym celu zgromadzony materiał pod postacią dokumentów historycznych, planów,

szkiców i zdjęć fotograficznych, stanę przed Akademią, z prośbą o pozwolenie na wygłoszenie referatu o zabytkach prastarego budownictwa na Górze Zamkowej i koniecznej potrzebie troskliwej opieki nad niemi, tudzież o dzisiejszym stanie tych zabytków.

Oglądaliśmy te dokumenty, plany i fotografie. Śród tych ostatnich uderzyła mnie jedna, której nie mogłam od razu zrozumieć, więc gospodarz tłumaczył z uśmiechem:

– To wierna kopja rzeczywistości. Dla umieszczenia szyldu z napisem „Kawiarnia“, bezceremonialny przedsiębiorca nie zawahał się ściąć oskarem część muru z zewnątrz, ażeby szylde jego miał równiejsze oparcie i jakiekolwiek okrycie z góry.

I fotografia z przedziwną dokładnością przechowała ślady tych iście wandaliskich, dzikich zabiegów!

– Jaki jest w ogólnym zarysie program robót restauracyjnych? – zapytałem.

– Przedewszystkim będziemy przestrzegać, ażeby wskrzeszając i odnawiając najdrobniejsze szczegóły prastarej budowy, utrzymać się niezachwianie w granicach prawdy historycznej, popartej dokumentami i danego stylu. Poza tem, żadnych dopełnień i dodatków na podstawie fantazji i domysłów. Tak, np. przykład, ponieważ absolutnie niepodobna ustalić, jakim było pierwotne zakończenie baszty Zamkowej ponad 2-em piętrem, najprawdopodobniej damy dach płaski i trwały, znosząc jednocześnie wszelkie nadbudowy drewniane. W ten sposób jednak nie wykluczamy możliwości właściwego dopełnienia, o ile z czasem zdobędziemy dane nowe i wiarygodne. Przewidzianem jest poszukiwanie połączeń w piwnicach baszty z tajemnymi przejściami i kurytarzami, wskrzeszenie otworów dziś zamurowanych, dopełnienie ścian zniszczonych bądź zębami czasu, bądź barbarzyństwem ludzkiem, jednym słowem usunięcie niepotrzebnych naleciałości i umocnienie kapitalne tego, co jest prastare, a tak wymowne i drogie...

Następnie mówiliśmy o czasie, potrzebnym na dokonanie robót w roku bieżącym.

– Pozwolenie ostatecznie, jak mniemam, – rzekł p. Houwaltt, – najedzie w maju. Przygotowanie materiału, a głównie cegieł, zajmie dużo czasu, gdyż trzeba je będzie wyrabiać według specjalnych modeli i ręcznie z czerwonej gliny. W ten sposób do robót właściwych przystąpimy w sierpniu, lecz ukończymy je napewno w zakresie zatwierdzonym. Baszta odrestaurowana w dalszej przyszłości powinna być użyta na jakieś muzeum pamiątek historycznych Litwy i Białej Rusi...

To pewne – dodać tu chyba należy – że z chwilą rozpozęcia rozumnej i celowej restauracji zabytków na Górze Zamkowej, będą stamtąd musiały ustąpić: strzaly południowe, afery kawiarniane oraz wszelkie zakusy i nadzieje wodociągowo-kanalizacyjne.

[pasirašė u. – laikraščio korespondentė]

Kurjer krajowy, 1913, balandžio 5 (18), p. 3

Žinutė iš miesto valdybos „Z zarządu miejskiego“

Jedna z najwięcej interesujących spraw, które rozstrzygano wczoraj w Zarządzie Miejskim, jest referat członka zarządu A. Tupalskiego: „W sprawie upiększania miasta“.

Rozpatrując plan miasta, refent uznał niezbędnum zmienienie planu tak zw. Starego miasta, jak również rozplanowania niezabudowanych rejonów nowego miasta.

Projekt przewiduje urządzenie całego szeregu skwerów i parków.

Według referenta dzięki warunkom miejscowym – Wilno może mieć w samym centrum miasta jeden z najpiękniejszych parków w Europie, gdyby udało się połączyć w jedną całość: Cieleńnik, ogród Botaniczny, Bernardyński i Altarj Jasińskiego i częścią Trzech Krzyskiej.

W razie zgodzenia się rady miejskiej na projekt, radny Tupalski proponuje:

1) Uznać przeplanowanie miasta za będące na czasie.

2) Prace przy zebraniu i opracowaniu niezbędnych materiałów powierzyć radzie miejskiej dla urzędzeń miejskich, lub specjalnie wybranej komisji, łącznie z zarządem miejskim. Nadać temu organowi prawo zapraszania na posiedzenia osób, obeznanych z tą sprawą.

3) Polecić zarządowi dostarczenia miejscowym organizacjom naukowym i artystycznym, które wyrażą życzenie zajęcia się tą sprawą – odpowiednich materiałów.

4) Zestawienie nowego planu przebudowy i rozwoju Wilna załatwić przy pomocy konkursu, projekt którego opracować powinien organ wymieniony w punkcie 2-ym.

5) Na nagrody konkursowe przeznaczyć 5,000 rb. (w.)

Vertimai

Kurjer Litewski, 1913, vasario 9, p. 2

Restauravimo darbai ant Pilies kalno

Sausio 17 (30) dieną miesto archeologijos komisija galutinai nutarė jau šiai metais pradeti pirmuosius restauravimo darbus ant Pilies kalno; jiems vadovauti pavesta akademikui architektui p. Severinui Houvaltui. Komisijos posėdis įvyko pirmininkaujant miesto tarybos nariui p. K. Zubovičiui ir dalyvaujant specialiai tam tikslui iš Varšuvos atvykusiam akademikui architektui p. Stefanui Šileriui. P. Šilerio pasiūlymai ir patarimai pagrįstai buvo pripažinti kompetentingais, nes jau seniai jis paskyrė labai daug laiko ir idėjo daug darbo, tyrinėdamas idomiausius lenkų statybos paminklus įvairose vietovėse, ir surinko turtingus rinkinius šioje lenkų meno srityje.

P. S. Houvalto pasirinkimas vadovauti darbams iškalbingai liudija, kaip rimai komisija suvokė savo užduotį ir nusprendė ją įgyvendinti. Šiemis metams skirta 3760 rublių. Jie skirti tik mūsų bokšto ant Pilies kalno cokoliui ir I aukštui restauruoti.

Atsižvelgdamas į reikalą, kuris mus labai domina, svarbą nuskubėjau j p. S. Houvalto dirbtuvę, kad gaučiau smulkesnės informacijos iš pirminio šaltinio.

Malonus šeimininkas patikino pasiruošęs pateikti vienus paaškinimus.

– Kaip tik po kelių dnių, – sakė netrukus, – išvykstu šiuo reikalui į Peterburgą, kad padirbēčiau šiuo reikalau ir suteikčiau jam greitesnę eigą. Mūsų miesto archeologijos komisija istorijos paminklų restauravimo klausimais lieka visiškai pavaldi Centrinei imperatoriškajai archeologijos komisijai, o pastaroji yra kontroluojama ir gauna direktyvas iš Meno akademijos. Užbègdamas už akių nesékmëms

ir turėdamas su savimi specialiai šiam tikslui surinktą medžiagą, kaip antai – istorinius dokumentus, planus, eskius ir fotografijas, pateiksiu akademijoje prašymą leisti paskelbtį referatą apie seniausius pastatus ant Pilies kalno ir būtinybę juos saugoti, taip pat apie dabartinę šių paminklų būklę.

Apžiūrėjau tuos dokumentus, planus ir fotografijas. Tarp pastarųjų mane sudomino viena, kurios iš karto ne galėjau suprasti, tad šeimininkas juokdamasis paaiškino:

– Tai tikra realybės kopija. Verslininkas, kad pritvirtintu iškabą su užrašu „Kavinė“, be ceremonijų nedvejodamas kirtikliu nukalė dalį mūro, kad jo iškaba turėtų lygią plokštumą ir priedangą iš viršaus.

Ši fotografija nuostabiai tiksliai išsaugojo šių iš tiesų vandališkų, laukinių veiksmų pėdsakus!

– Kokia yra apskritai restauravimo darbų programa? – paklausiau.

– Pirmiausia sieksime, kad atgaivindami ir atnaujinindami smulkiausias senovinio pastato dalis išlaikytume istorinės tiesos ribas, paremtas dokumentais ir esamu stiliumi. Be to, jokių papildymų ir priedų, paremtų fantaziją ar spėjimais [neturi būti]. Pavyzdžiu, kadangi absoliučiai neįmanoma nustatyti, koks buvo tikrasis pirminis Pilies bokšto viršus virš 2-ojo aukšto, greičiausiai darysime stogą plokščią ir tvirtą, naikindami kartu visus medinius antstatus. Tuo vis dėlto neatmetame deramo papildymo (užbaigimo) galimybės, jeigu ilgainiui surasime naujų patikimų duomenų. Bokšto rūsiuose numatytos jungčių su slaptais praėjimais ir koridoriais paieškos, šiandien užmūrytų angų atkūrimas, laiko ir barbariško žmonių elgesio sunaikintų sienų atstatymas, vienu žodžiu, nereikalingu apnašų pašalinimas ir kapitalinis sutvirtinimas to, kas yra senoviška, bet taip brangu ir iškalbinga...

Vėliau kalbėjome apie laiką, kurį truks šiais metais vykdomi darbai.

– Galutinis leidimas, kaip manau, – tarė p. Houvaltas, – bus gegužės mėnesį. Medžiagų paruošimas, o svarbiausia – plytu, užims daug laiko, nes reikės jas pagaminti pagal specialius modelius rankiniu būdu išraudono molio. Tai-gi tikruosius darbus pradēsime rugpjūtį, bet užbaigsime tikrai numatytu laiku. Restauruotas bokštas tolimesnėje ateityje turėtų tapti kokiu nors Lietuvos ir Baltosios Rūsios istorinės atminties eksponatų muziejumi...

Tiesa, čia būtina pridurti, kad pradėjus protingą ir tikslingą Pilies kalno paminklų restauravimą iš šios vietas turės būti pašalinti: šaudymai vidurdienį, kavinių aferos ir visos pastangos bei viltybės įvesti vandentiekį ir kanalizaciją.

Kurjer krajowy, 1913, balandžio 5, p. 3

Žinutė miesto valdybos skiltyje

Vienas labiausiai dominančių reikalų, kuriuos vakar sprendė miesto valdyba, yra valdybos nario A. Tupalskio referatas „Miesto puošimo reikalui“.

Nagrinėdamas miesto planą, referantas pripažino esant neišvengiamą vadinamojo Senojo miesto plano pakeitimą, kartu ir neužstatytų naujamiesčio rajonų išplanavimą.

Projektas numato įrengti nemažai skverų ir parkų. Pasak referento, dėl vienos salygų Vilnius gali pačiame miesto centre turėti vieną gražiausią parką Europoje, jeigu pa-

vyktų sujungti į vieną visumą Veršyną, Botanikos sodą, Bernardinų sodą ir Jasinskio altariją su Trijų Kryžių kalno dalimi.

Tuo atveju, jei miesto taryba sutiktų su projektu, tarėjas Tupalskis siūlo:

1) Pripažinti miesto perplanavimą esant neatidėliotiną.

2) Miesto pertvarkymui reikalingos medžiagos surinkimo ir apdorojimo darbus pavesti miesto tarybai arba specialiai paskirtai komisijai kartu su miesto valdyba. Suteikti šiam organui teisę kvesti į posėdžius susipažinusius su šiuo reikalu asmenis.

3) Pavesti valdybai pristatyti atitinkamą medžiagą vietinėms mokslo ir meno organizacijoms, kurios pareikš norą užsiimti šiuo reikalu.

4) Naujo Vilniaus perplanavimo ir vystymo plano parengimui organizuoti konkursą, kurio projektą turi parengti organas, paminėtas 2 punkte.

5) Konkurso laimėtojui paskirti 5000 rublių.

Birutė Rūta Vitkauskienė

The Maintenance and Conservation of the Upper Castle in Vilnius according to Data from
Late 19th – Early 20th – Century Periodic Publications
Summary

The article is based on the efforts of the public and specialists to preserve the Upper Castle in Vilnius as reported in the press during the second half of the 19th – early 20th century (until the First World War). Castle Hill and the masonry walls of the buildings were constantly being damaged due to landslides and natural deterioration. Beginning in 1882, after the abolishment of the Russian Army citadel, the Vilnius Castle complex passed into the city's control. The site's maintenance work was performed by Janas Sprogis (*Janis Sprogis*) and Julian Kračkoviški (*Julian Kraczkowski*), historians appointed by the Imperial Archaeological Commission. After the failed 1905 restoration of the Royal Palace, when an attempt was made to brick in the Palace's old gothic wall using new bricks and to conceal the authentic wall, a larger group of contemporary Vilnius intellectuals and architects contributed to putting the buildings in order. In 1908 the restoration commission consisted of city council members Michalas Venslavskis (*Michał Węsławski*) and Ksavera Zubavičius (*Ksawery Zubowicz*), historians Flavianas Dobrianskis (*Flawian Dobriański*), Vladislovas Zahorskis (*Władysław Zahorski*), Lucjanas Uziembla (*Lucjan Uziębło*), and Vaclovas Studniskis (*Wacław Studnicki*), reporter Liudvikas Abramavičius (*Ludwig Abramowicz*), architect Vaclovas Michnevičius (*Waclaw Michniewicz*), and canon Kozickis (*Kozicki*). The commission consulted with Kraków architect Zygmunt Hendel, who began to prepare a conservation project. In 1913 the city's authorities gave the Upper Castle Conservation Project to Vilnius architect Seweryn Houwaltt. He began consultations with Polish architect Stefan Szylner, who reported his impressions of Vilnius at the 4 February 1913 session of the Society for the Protection of Historical Monuments (*Towarzystwo opieki nad zabytkami przeszłości*) in Kraków. Paradoxically, after a century of Russian Imperial occupation, consistent rules for the conservation of valuable gothic monuments were formulated in Vilnius. The object under restoration was seen as a national identity site and an effort was made to preserve the old part and avoid competing new parts. This method was also followed in part in rebuilding Gediminas Tower during 1948–1950, but after 1990 the creation of an image changed the conservation. The scientific conservation method was no longer followed in restoring the Royal Palace in 1995.

¹ Apie tai užsimena Eduardas Budreika savo straipsnyje, skirtame XX a. pirmojoje pusėje vykdytiems Gedimino pilies restauravimo darbams, žr. **E. Budreika**, „Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos“, *Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis*, Vilnius, 1958, t. 1, p. 4–5.

² Geologinė kalno sandara XX a. aptarta daug kartų, žr. pašutinės publikacijas: **R. Guobytė**, „Vilniaus pilių teritorijos egzotiškasis reljefas ir gelmių sandara“, *Lietuvos pilys* 2007, Vilnius, 2008, Nr. 3, p. 24–35; **J. Satkūnas, R. B. Mikšys**,

V. Mikulėnas, V. Minkevičius, „Geodinaminiai procesai Vilniaus pilių teritorijoje: šlaitų deformacijos“, *Lietuvos pilys* 2008, Vilnius, 2009, Nr. 4, p. 62–68.

³ Čia nesuminėsime smulkesnių ir populiarinamųjų publikacijų, pateiksime svarbiausias: **E. Budreika**, min. veik.;

E. Budreika, „Aukštutinė pilis“, *Lietuvos pilys*, Vilnius, 1971, p. 50–58, il.; **F. Sliesorūnas**, „Gedimino aikštė Vilniuje“, *Acta Historica Lituanica*, t. XIII, Vilnius, 1980; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*,

t. I, red. J. Minkevičius, Vilnius, 1988, p. 96–98; *Lietuvos TSR istorijos ir kultūros paminklų sąvadas. I. Vilnius*, Vilnius, 1988, p. 53; **N. Kitkauskas**, *Vilniaus pilys. Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1989, p. 56–65, 186–196; **V. Drėma**, *Dinges Vilnius*, Vilnius, 1991, p. 82–101; **Ė. Striškienė**, *Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato teritorijoje iki 2006 m. atliktų archeologinių tyrimų analizė ir apibendrinimas*, II dalis: *VPVKR teritorijoje esančių archeologinių objektų bibliografija*, Vilnius, 2006; **R. Virganavičiūtė**, Aukštutinės pilies gynybinės sienos

liekanos – G205K8, Arsenalo g. 5, Vilnius: Bibliografija (duomenys, surinkti UAB PRI (UAB Projektavimo ir restauravimo instituto) ir VAA (Vilniaus apskrities archyvo) archyvuose), Vilnius pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcijos archyvas, 2005, p. 4–5.

⁴ Maskvos archeologijos draugija, įkurta 1864 m., po 1881 m. pasivadinusi Imperatoriškaja, buvo pagrindinė metodinė ir mokslinė senovės paminklų restauravimo institucija Rusijos imperijoje.

⁵ «О вновь открытой церкви XI века в Киеве и о положении исследований в связи с новыми застройками города», *Зодчий*, 1911, Nr. 10, p. 105–106; **И. Михаловский**, «Реставрационный суд», *Зодчий*, 1911, Nr. 43, p. 449–450.

⁶ **Е. А. Борисова, Т. П. Каждан**, *Русская архитектура конца XIX – нач. XX в.*, Москва, 1971.

⁷ **T. Dambrauskaitė**, Aukštutinės pilies Kunigaikščių rūmai Vilniuje. Istoriniai tyrimai, Vilnius, 1986: Istorinė apžvalga (Vilnius apskrities archyvas, toliau – VAA, f. 5, b. 3892a); Ikongrafija (VAA, f. 5, b. 3892b); Šaltiniai (VAA, f. 5, b. 182).

⁸ **R. Virganavičiūtė**, min. veik., p. 4–5.

⁹ LVIA, f. 938, ap. 4, b. 1317: „Дело о ремонте башни и строений на Замковой горе“.

¹⁰ „Wycieczka na góre Zamkową“, *Kalendarz Domowy Litewski*, Wilno, 1882, p. 12–17.

¹¹ „Zjazd archeologiczny w Wilnie“, *Kraj*, 1893, Nr. 38, p. 7–9. Straipsnis parengtas pagal medžiagą, paskelbtą Vilniuje leidžiamame laikraštyje *Литовские епархиальные ведомости*, 1893, Nr. 32–38.

¹² Visą suvažiavimo eiga išsamiai nušvietė laikraštis *Литовские епархиальные ведомости*, 1893, Nr. 32–38.

¹³ *Литовско-языческие очерки. Исторические исследования Теобальда*, Вильна, 1890, p. 108, 137, 165.

¹⁴ «Протокол 2-го заседания виленского отделения предварительного комитета по устройству IX археологического съезда в городе Вильне», *Литовские епархиальные ведомости*, 1892, Nr. 15. Ruošdamosi suvažiavimui, komiteto nariai įsipareigojo surinkti medžiagą istorinių straipsnių rinkiniui ir bibliografinę rodyklę.

¹⁵ Suvažiavimo apžvalgoje komentatorius paminėjo, kad né vienas iš ankstesnių suvažiavimų nebuvo rengtas su tokia baimė, kaip turėjės vykti Vilniuje. Be abejonės, bijota išpuoliu prieš valdžią. „Pod koniec, hr. Uwarowa w ostatniej pożegnalnej przemowie oświadczyła że żaden z dotychczasowych zjazdów nie budził tułu obaw i rozmaitych przypuszczeń, ile wileński, lecz skoro wygłoszona przez p. Uspeńskiego hypoteza o pochodzeniu Rusi od germanów [...] lub też stwierdzenie p. Beccenbergera, że nie słowianie ruscy, lecz litwini zamieszkują kraj ten od 7,000 lat, nie wywołyły na zewnątrz żadnych objawów namiętności, to wnosić ztąd można, że przyszłe zjazdy archeologów przez to już samo wylegitymowały się z czystości swych zamiarów i zapewniły sobie zaufanie.“ – „Zjazd archeologiczny w Wilnie“, *Литовские епархиальные ведомости*, p. 8–9.

¹⁶ Šis pranešimas buvo paskelbtas **B. Василевский**, «Где находился виленский Кривой замок», *Труды IX археологического съезда в Вильне, в 1893 г.*, red. П. С. Уварова, С. С. Слуцкий, Москва, 1895, t. 2, p. 120–121. Pasak laikraščio *Kraj* komentatoriaus (žr. 10 išn.), V. Vasilevskio hipotezė, kad Kreivasis miestas buvo Bokšto gatvės rajone, sujaudino klausytous, nes anksčiau istorikai jau buvo sutarę, kad taip buvo vadina Žemutinė pilis Gedimino kalno papédėje, kurią kryžiuočiai neva užémė 1390 m.

¹⁷ **И. Я. Спрогис**, *Действительные наследники бывшего Вел. Княжества Литовского на почве свидетельства его древних юридических памятников*, С.-Петербург, 1907.

¹⁸ **И. Спрогис**, «Виленская замковая гора и украшающие ее в настоящее время развалины древнего Гедиминовского замка», *Литовские епархиальные ведомости*, 1883, Nr. 38, p. 340–344. È. Striškienė savo sudarytoje bibliografijoje klaidingai nurodė leidinio metus.

¹⁹ Aršinas – 0,71 cm; sieksnis – 2,13 m; verškas – 4,4 cm.

²⁰ Panašūs dideli langai išliko Lietuvos Kamenecko bokšte. Žr. 3 pav.

²¹ **И. Спрогис**, «Виленская замковая гора и украшающие ее в настоящее время развалины древнего Гедиминовского замка», p. 342.

²² **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 44; **N. Kitkauskas**, min. veik., p. 49–51.

²³ **В. Морозов**, *История архитектуры Беларуси. Эпоха классицизма*, Минск, 2006, p. 112–113.

²⁴ «Города-сады», *Виленский вестник*, 1914, gegužės 20, Nr. 3282.

²⁵ Vilniaus miesto valdybos sodų komisijos veiklą detaliai apraše **F. Sliesoriūnas**, žr. min. veik., p. 54–82.

²⁶ Žr. **J. Satkūnas**, **R. B. Mikšys**, **V. Mikulėnas**, **V. Minkevičius**, min. veik., p. 62–68. Čia publikuojama informacija apie 2004 ir 2008 m. nuošliaužas ir bibliografija.

²⁷ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 68.

²⁸ LVIA, f. 938, ap. 4, b. 2113: Vilniaus miesto dūmos ir sodų

komisijos dokumentų byla «Об устройстве Замковой горы для гуляния. 1890–1897».

²⁹ XIX a. paskutiniame ketvirtysteje Vilniuje dirbo Peterburge ir Varšuvoje studijas baigę vietiniai kadrai. Miesto architektai ir inžineriai Julijonas Januševskis (g. 1857), Kiprijonas Maciulevičius (g. 1830), varšuvietis Feliksas Jasinskis (1856–1899) mokėsi Peterburge. – Plačiau žr. N. Lukšionytė-Tolvašienė, *Istorizmas ir modernas Vilniaus architektūroje*, Vilnius, 2000, p. 23–25 ir toliau.

³⁰ LVIA, f. 596 – Vilniaus archeografijos komisijos archyvas.

³¹ **F. Sliesoriūnas**, min. veik., p. 72.

³² Ten pat, p. 75. F. Sliesoriūnas rašo, kad kavinę įrengė grafas Antanas Tiškevičius. Iš autoriaus interpretacijos atrodo, kad kavinės savininkui labai rūpėjo gaunamas pelnas. Nemanau, kad ši interpretacija tiksliai, greičiausiai tai duoklė publikacijos laikotarpiai. Grafas A. Tiškevičius buvo miesto geradarys, labai turtingas žemvaldys, kaip ir kiti šios šeimos nariai daug prisidėjės prie Lietuvos istorijos puoselėjimo, vienas iš Mokslo mylėtojų draugijos muziejaus rėmėjų. Žinant, kad jo brolis, Užutrakio savininkas Juozapas Tiškevičius lėšomis rėmė Vandaliną Šukevičių, išsinuomojusį Trakų salą su pilimi ir bandžiusį ši objektą apsaugoti ir tyrinėti (žr. apie tai straipsnį „Zamek w Trokach“, *Kurjer litewski*, 1905, rugsėjo 14, Nr. 11, p. 3), neįkétina, kad šiam filantropui būtų rūpėję gauti pelnų iš pilies bokšte įrengtos kavinės. 1905 m. A. Tiškevičiaus kavinė buvo uždaryta.

³³ „Ochrona zabytków starożytnych“, *Kurjer litewski*, 1905, rugsėjo 10(23), Nr. 8, p. 2: „Departament Spraw ogólnych wygotował projekt podzielenia całego państwa na okręgi archeologiczne dla baczenia za konserwacją zabytków starożytnych. Okręg archeologiczny wileński obejmie gubernię wileńską.“

³⁴ **T. Dambrauskaitė**, min. veik., p. 15–21.

³⁵ **И. Спрогис**, «Ремонт Гедиминского замка», *Западный вестник*, 1905, Nr. 237. Šio leidinio nėra nei Lietuvos mokslo akademijos, nei Vilniaus universiteto bibliotekose.

³⁶ **T. Dambrauskaitė**, min. veik., p. 17.

³⁷ Ten pat, p. 18.

³⁸ **W. Zahorski**, „Z zamkowej góry“, *Kurjer Litewski*, 1906, gegužės 21, Nr. 113, priedas, p. 1–2.

³⁹ *Meno kūrinių aukcjonas. Katalogas Nr. 6, Vilnius, gruodžio 17 d.*, 2008: parduodamas aliejumi tapytas paveikslas „Gedimino bokštas Pilies kalne (simbolinis Zigmo Sierakausko kapas Pilies kalne)“, 1916, autorius – Juozapas Berkmanas.

⁴⁰ „Jakże smutnie wygląda ten zabytek XIV wieku, oblany brudnym szarym cementem, który sprawia wrażenie obrzydliwych lat na wspaniałym plaszczu księżyckim. Nie wiem, czym pomysłem było to zalanie cementem szczytu ściany i filarów, ale przyznać trzeba, że pomysł to był nieścisły i niemożliwy przyczynił się do dalszego rozsypania się w gruzu ruin. [...] Ze zdumieniem i oburzeniem zobaczywszy, że ścianę wschodnią, ze śladami na niej luków gotyckich i pilastrów, starannie ociosując i okładając szczebelnie nowiutką cegłą. Jeżeli tak dalej pójdzie, to wkrótce zamaist pięknej ruiny będziemy oglądali nową ścianę, raczej futerał, w którym zostaną pochowane i stracone dla badacza wszystkie ciekawe szczegóły starodawnej budowy. Gdyby się choć postarano o cegły, odpowiadające starożytnym pod względem rozmiarów i koloru.“

⁴¹ Straipsnį (**И. Спрогис**, «Ремонт Гедимinского замка») išsamiai atpasakojo tik **T. Dambrauskaitė**, min. veik., p. 15–20.

N. Kitkauskas, min. veik., p. 63 apsiribojo trumpu pagrindinių darbų paminėjimu.

⁴² 1905 m. sudarytos komisijos darbą pagal archyvinius šaltinius pakomentavo **T. Dambrauskaitė**, min. veik., p. 17–18.

⁴³ V. Michnevičius (1866–1947), kaip ir daugelis XX a. pradžios architektų, baigė studijas Peterburge; S. Blaževičius taip pat buvo žinomas Vilniuje asmuo, 1899 m. įsigijo valdą Antakalnyje, vadinamą Tivoli, ir atnaujino pastatus, žr. N. Lukšionytė-Tolvališienė, min. veik., p. 25, 105 ir toliau.

⁴⁴ **T. Dambrauskaitė**, min. veik., p. 18.

⁴⁵ Ten pat, p. 21.

⁴⁶ L. A. [Ludwik Abramowicz], „Opieka nad zabytkami“, *Kurjer Litewski*, 1908, spalio 7, p. 2.

⁴⁷ „Restauracja resztek muru przeprowadzona przed kilku laty w sposób, urządzający wszelkim pojęciom artystycznym – raziła miłośników zabytków przeszłości, sztyldy na baszcie Gediminoowej oburzały nawet obojętnych filistów. Zarząd miejski, poczuwając się do obowiązku gospodarza tych pamiątek, zaprosił w niedzielę na Górz Zamkową grono osób kompetentnych i interesujących się konserwacją zabytków, w celu naradzania się nad sposobami ratowania tego, co jest i zapobieżenia dalszemu rozsypywaniu się w gruzu.“ – Ten pat, p. 2.

⁴⁸ „Postanowiono również odfotografować dokładnie wszystkie fragmenta ruin w stanie obecnym. Podjął się tego dokonać p. Michniewicz, architekt miejski, przyszły kierownik robot, pojmujujący swoje zadanie w sposób czyniący mu zaszczyst. Bezwątpienia przy restauracji murów potrzebne będą obszerne materiały rysunkowe z różnych czasów, oraz przyczynki do rekonstrukcji w postaci wykopanych różnemi czaszy cegiel, ułamków, żebrowań i t.d. Zbiory takie posiadają, o ile wiemy,

p. Lucjan Uziemblo i Władysław Zahorski, którzy – bezwątpienia chętnie ich udzielą w razie potrzeby.“ – Ten pat.

⁴⁹ Muzeum Narodowe w Krakowie, sign. III-1850. Piešiniuose vaizduojami bokšto matavimai. Abu piešiniai be datos. Muziejaus darbuotojai malonai pateikė šių piešinių fotografijas, ir jos buvo perduotos Pilių tyrimo centru „Lietuvos pilys“.

⁵⁰ „Wykopaliska“, *Kurjer krajowy*, 1913, spalio 23: „Podczas robot kanalizacyjnych-wodociągowych na ul. Zamkowej natrafiono na szczątki dawnego muru, okalającego dolny zamek.

Na placu Katedralnym natrafiono na loch, lecz go nie badano szczegółowo ze względu na pośpiech, z jakim prowadzone są roboty wobec zbliżającej się zimy.

Tamże, na placu Katedralnym, znaleziono przednią część stalowego kutego pancerza.

Pozatem w dalszym ciągu znajdywanie są w obfitości dawne kafle i inne wyroby ceramiczne.“

⁵¹ „Wykopaliska“, *Kurjer krajowy*, 1913, lapkričio 9: „Przy ostatnich robotach, prowadzonych u wylotu ul. Zamkowej i na placu Katedralnym – tej najciekawszej dzielnicy starego Wilna, stanowiła bowiem ona terytorium dawnego Zamku królewskiego, natrafiono na stare fundamenty katedry, na szczątki dawnych murów, otaczających Dolny zamek, fundamenty bramy zamkowej, postawy mostu zwodzonego nad fosą. Odkryto też jakieś kanały, z których jeden był prawdopodobnie lochem, prowadzącym do Zamku królewskiego, drugi zaś mógł służyć celom dawnej kanalizacji. Ścisłe nie badano szczątków dawnych budowli ze względu na brak czasu, i na to, iż takowe badanie nie wchodziło by w zakres prac organów technicznych, kierujących robotami kanalizacyjno-wodociągowymi.

Okazy dawnych cegiel wraz z oznaczeniem miejsca, z którego zostały wyjęte, przechowywane są przez miejską komisję archeologiczną.“

⁵² Vilniaus Rybakovo dailės mokyklos mokiniai kopijavo kliju ornamentus. Kitos dailės mokyklos taip pat ruošėsi surengti archeologinių radinių studijų praktiką, žr. ten pat.

⁵³ „Na Zamkowej górze“, *Kurjer krajowy*, 1913, gegužės 2 (15), p. 4: „Zarząd miejski postanowił wybudować ładną wielką altanę.“; „Na górze Zamkowej“, *Kurjer krajowy*, 1913, gegužės 12 (25), p. 3: „Wkrótce ma być urządzona altana betonowa, na miejscu walczącej się drewnianej. Po zmontowaniu nowych maszyn, Góra Zamkowa ma być oświetlona elektrycznością.“

⁵⁴ „O wystrzał armatni“, *Kurjer krajowy*, 1913, gegužės 28 (birželio 10), p. 3: „Członek Cesarskiej komisji archeologicznej p. Romanów, który przyjeżdżał niedawno do Wilna uznał, że wysztrzał armatni na górze Zamkowej przyczynia się do rójnowania zwalań. Według posiadanych danych, wkrótce w Petersburskiej Cesarskiej komisji archeologicznej rozważana będzie sprawa zaprzestania nadal strzałów armatniczych.“

⁵⁵ „O wystrzał armatni“, *Kurjer krajowy*, 1913, rugpjūčio 30, p. 3: „Nieraz poruszano sprawę skasowania wystrzału armatnego w południe na górze Zamkowej, wychodząc z tego założenia, że huk wystrzału bardzo ujemnie wpływa na znajdującej się na górze ruiny zamku. Toż samo stwierdził i artysta archeolog Romanow, członek korespondent Cesarskiej Akademii Archeologicznej podczas swego pobytu na wiosnę w Wilnie.“

Władze obiecały, gdy zostaną ustawione na ulicach zegary miejskie, znieść zwyczaj strzelania na górze Zamkowej. Teraz gdy już są zegary, można mieć nadzieję, że w bliskiej przyszłości nie usłyszmy w południe tradycyjnego huku armatnego, rozlegającego się z góry Zamkowej. Co daj Boże jaknajprędziej.

Wczoraj byliśmy świadkami, jak podczas wystrzału posypały się kawałeczki muru.

Każdy kraj, każdy naród konserwuje swoje pamiątki. Po-myślne rujnowanie takowych nazywamy – vandalizmem. Nadomiar wszystkiego miasto za każdy wystrzał – wykonywający robotę destruktywną – płaci 1 rb.“

⁵⁶ „W sprawie urządzeń miejskich“, *Kurjer krajowy*, 1913, birželio 2 (15), p. 3: „Do decyzji zarządu miejskiego zostało oddane postanowienie komisji urządzeń miejskich. [...] 4. Wykupienie lub zamienienie od kapituły rz.-katolickiej „Altarii Jasińskiego“, wielkości około 27 dziesięciu [1 deśimtinę] buvo lygi apie 1,1 ha.“

⁵⁷ E. Budreika, „Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos“, Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, Vilnius, 1958, t. 1, p. 6–7, il. 3 ir 4.

⁵⁸ Žr. 2 priedą.

⁵⁹ M. Omilanowska, Architekt Stefan Szyller (1857–1933), Warszawa, 2008.

⁶⁰ „Sprawozdanie z posiedzenia Konserwatorskiego Tow. Op. n. Zab. Przeszłości“, *Przegląd Techniczny*, 1913, r. 39, t. LI, Nr. 9, p. 117; cit. iš M. Omilanowska, min. veik., p. 201, išn. 133.

⁶¹ Ten pat, p. 117: „Zachowane szczątki zamku zatracyły dawny charakter przez otynkowanie cementem w ostatnich czasach, który teraz kruszy się i odpada. Stosunkowo najlepiej zachowaną częścią zamku jest baszta, która w celu konserwacji zakryta została „futerałem“ z desek. Poruszony w niektórych sferach miasta fantastyczny projekt odbudowania zamku komisja odrzuciła, uchwalono natomiast starannie zakonserwować ruiny w obecnym ich stanie i przeprowadzić dokładne badania baszty.“

⁶² Ten pat, p. 95–100.

⁶³ Ten pat, p. 191.

⁶⁴ „Z V-go Wszechrosyjskiego Zjazdu Architektów“, *Przegląd Techniczny*, 1914, N. 3, 4, 5.

⁶⁵ **E. Budreika**, „Gedimino kalno pilies Vilniuje vakarinio bokšto rekonstrukcijos“, p. 11–16.

⁶⁶ Ilginis sieksnis – XIX a. Rusijos imperijoje nustytas mato vienetas, lygus trims aršinams arba maždaug 2,134 m.

⁶⁷ Maskvos archeologijos draugija, įkurta 1864 m., po 1881 m. pasivadinusi Imperatoriškaja, buvo pagrindinė metodinė ir mokslinė senovės paminklų restauravimo institucija Rusijos imperijoje.

⁶⁸ Julianas Fomičius Kračkovskis (1840–1903), nuo 1888 m. Vilniaus archeografijos komisijos pirmininkas, parengė ir išleido 16-ąjį ir 20-ąjį Vilniaus senųjų aktų tomus, paraše įvadą 20-ajam tomui apie Vilniaus miesto istoriją.

⁶⁹ Veršynu (lenk. Cielętnik) XIX a. pirmojoje pusėje buvo pavadinta vieta Pilies kalno papédėje, buvusioje Žemutinės pilies teritorijoje, kurioje carinės įgulos kareiviai padarė aptvarus gyvuliams, skirtiems kareivių maistui, laikyti.

⁷⁰ Aršinas (rus. аршин) – ilgio vienetas, lygus apie 0,71 m.

⁷¹ Architektas Severinas Houvaltas 1908 m. sukūrė Naujosios Vilnios Šv. Kazimiero bažnyčios projektą. Žr. *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XIX a. II dešimtmečio – iki 1918 m.*, t. 3, Vilnius, 2000, p. 268; **N. Lukšionytė-Tolvaišienė**, min. veik., p. 88.